

Egidius (Gillis) van Leeuw, premonstratenzer kruisprediker, kruisvaarder naar Damietta en abt van Middelburg en Vicoigne († 1236)*

In de moderne literatuur over de belegering van Damietta in Egypte door een kruisvaardersleger in 1218-1219 waart een vechtlustige premonstratenzer rond die belangrijk bijdroeg aan de inname van de stad. Deze witheer verscheen ten tonele toen in de achttiende eeuw een tot dan toe ongedrukte kroniek van de premonstratenzer abdij Vicoigne in Henegouwen werd gepubliceerd waarin men kon lezen over een abt Egidius die energiek meevocht bij Damietta. Hij werd vergezeld door vijf conversen en bovendien door een aantal Blauwvoeten en Ingrekins wier bittere vete hij tevoren had beslecht, zo bericht de auteur van het betreffende tekstgedeelte, kanunnik Nicolaas van Montigny. De tweede uitgever van de kroniek, abt Charles-Louis Hugo, attendeerde in zijn *Praefatio* uit 1731 expliciet op het belang van deze gegevens voor de algemene geschiedenis. Zonder Nicolaas van Montigny hadden we niets geweten over de krijgsdaden bij Damietta van abt Egidius en zijn conversen, en evenmin dat deze abt de bittere vete tussen de Blauwvoeten en Ingrekins heeft beslecht, aldus Hugo¹. En daarin had hij volkomen gelijk.

Deze gegevens werden voor het eerst benut in een geestdriftig artikel getiteld 'Gilles de Lèwes, Prémontré, surnommé le Blanc-Gendarme' dat in 1835 in de *Histoire littéraire de la France* verscheen. Blijkbaar verrichtte deze Egidius uit Leeuw, bij Brussel, 'un service à la fois

* Graag dank ik dr. Dirk Van de Perre uit Ninove voor zijn waardevol commentaar bij de eerste versie van dit artikel.

¹ *Historia monasterii Viconiensis* (hierna: HMV), tweede voortzetting door Nicolaas van Montigny. Over Egidius: (1e ed.) E. MARTÈNE en U. DURAND, *Veterum scriptorum ... amplissima collectio*, 6 (Parijs 1729), kol. 302-305; (2e ed.) Ch.-L. HUGO, *Sacrae antiquitatis monumenta* (hierna: SAM) (2 dln., Étival, Saint-Dié 1725, 1731) 2, 212-216; (3e ed.) J. HELLER in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* (hierna: MGH, SS) 24 (Hannover 1879) 307-309. Hugo's *praefatio* is ongepagineerd. Vicoigne: ten noordwesten van Valenciennes, gemeente Raismes.

apostolique et guerrier' te Damietta, aldus de auteur, Petit-Radel². Twaalf jaar later werd zijn informatie overgenomen door de Nederlandse predikant G.H.M. Delprat in een al even waarderend artikel getiteld 'Johannes Aegidius van Zierikzee. Bijdrage tot de geschiedenis van het innemen van Damiate in 1219'³. De naam van de hier bedoelde militante norbertijn luidde nog weer anders bij Ignace Van Spilbeeck, die in 1891 een verhandeling schreef over 'Jean de Leeuw-Saint-Pierre, abbé de Vicogne, O. P., surnommé le Chevalier Blanc, 1174-1237'⁴. Deze geleerde premonstratenzer van Tongerlo gaf al evenmin blijk van verbazing over 'la noble carrière de Jean de Leeuw' als de twee vorige auteurs.

Toch spreekt het niet geheel vanzelf dat een witheer tijdens de Vijfde Kruistocht (1217-1221) actief deelnam aan de gewapende strijd, een vormgeving van de *vita activa* die door de vaders van de orde bepaald niet was beoogd. Al deelden de toenmalige premonstratenzers in 'l'esprit de la croisade', zoals François Petit al jaren geleden heeft verduidelijkt, de gewapende strijd behoorde niet tot hun roeping, ook niet tijdens een kruistocht⁵. Nu bericht Nicolaas van Montigny als enige over abt Egidius' dappere optreden vóór en tijdens de Vijfde Kruistocht. De vraag is in hoeverre we hem mogen geloven. De overige informatie die Nicolaas over Egidius geeft, botst wel vaker met de gegevens over hem in andere, oudere bronnen. Na het artikel van Van Spilbeeck uit 1891 zijn bij mijn weten nog slechts korte biografische artikelen over Egidius verschenen die geen nieuws brachten⁶. Toch is er inmiddels heel wat meer over zijn loopbaan bekend dan aan het eind van de negentiende eeuw. Ook al zullen er bij gebrek aan gegevens altijd raadsels blijven, vast staat dat zijn carrière anders is verlopen dan in de literatuur tot op heden wordt voorgesteld. Ik wil hier nagaan wat er over Egidius (Gillis) nog met enige zekerheid te weten valt en begin met een korte introductie tot de voorhanden bronnen, in het bijzonder tot het relaas van Nicolaas van Montigny.

² In: *Histoire littéraire de la France*, 18 (Parijs 1835) 152-162; de geciteerde woorden: aldaar, 154.

³ In: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, eerste reeks, 5 (1847) 75-89.

⁴ In: *Précis historiques: mélanges religieux, littéraires et scientifiques* (1891) 545-563.
⁵ François PETIT, *La spiritualité des Prémontrés* (Parijs 1947) 79-90 (ch. 5, 'L'esprit de croisade').

⁶ Bijv. J. FRUYTIER, 'Aegidius, Johannes' in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 7 (Leiden 1927) 4-5; R. AUBERT, 'Gilles de Leeuw' in: *Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastiques*, 20 (Parijs 1984) 1367-1368.

De bronnen

We zijn zo gelukkig te beschikken over een geschrift van onze hoofdpersoon zelf, namelijk een brief van 10 november 1219 waarin *frater Egidius de Lewes* vanuit Damietta de recente verovering van de stad bericht aan de gelovigen in Brabant en Vlaanderen. Of deze brief, die hem zijn plaats in de *Histoire littéraire de la France* opleverde, geheel van zijn hand is, staat nog te bezien.

Van fundamenteel belang zijn twee notities die zijn tijdgenoot, ordebroeder en relatie Boudewijn van Ninove over hem maakte in zijn bekende *Chronicon*, nog bij Egidius' leven of anders kort na zijn dood⁷. Verrassend is een nog niet in de literatuur opgemerkte notitie over hem als kruisprediker in de Vaticaanse registers over het jaar 1227. De overige bronnen uit Egidius' eigen tijd bestaan uit oorkonden, namelijk een of twee uit de periode vóór de tocht naar Damietta, vier uit het jaar 1225 toen hij abt was van de premonstratenzer abdij te Middelburg en drie uit de jaren 1230-1234 waarin hij als abt van Vicoigne verschijnt. De reeks uit 1225 is in biografisch opzicht het meest informatief; drie van deze vier stukken waren in de oudere literatuur over hem nog niet bekend.

De enige schets van zijn leven dateert uit veel later tijd. Nicolaas van Montigny schreef over hem in een tweede vervolg van de kroniek van Vicoigne waarin hij acht abten (en een prior) uit de periode circa 1202 tot 1301 de revue liet passeren. Zijn niet al te bewerkelijke continuatie van deze abtenkroniek zal hij tussen 1301 en 1308 hebben geschreven, zo'n zeventig jaar na de dood van abt Egidius⁸. Al was diens ambtsperiode een van de kortste van de voorbije eeuw, Nicolaas' schets van zijn leven is verreweg de langste. Over zijn abbatiaat had kanunnik Nicolaas niet uitzonderlijk veel te melden, maar hem waren boeiende verhalen ter ore gekomen over de kruisprediking en de kruistocht van de abt, vijf episoden die het grootste gedeelte van dit abtenleven uitmaken. Nicolaas' zegslieden waren oudere norbertijnen van Vicoigne, aan wier berichtgeving hij verklaart niet te twijfelen. Voor ons ligt dit enigszins anders.

⁷ Boudewijn schreef zijn wereldkroniek na 1221 en vóór 1246; D. VAN DE PERRE, 'De relatie tussen vier dertiende-eeuwse kroniektteksten uit de Ninoofse abdij', *Het Land van Aalst* 43 (2001) 287-296. De abdij van Ninove, in het graafschap Vlaanderen aan de grens met het hertogdom Brabant, was met Egidius goed bekend, zo zal blijken.

⁸ In 1301 trad een nieuwe abt aan en in 1308 werd Nicolaas zelf abt van Vicoignes dochterabdij Château-Dieu. Zie <www.narrative-sources.be> H046 (*Historia monasterii Viconiensis*) en N017 (Nicolaas de Montigny).

Nicolaas is een boeiend causeur die een schat aan echte kloosterverhalen goedgegelovig en vaak met een glimlach vertelt; historische accuratesse was niet zijn eerste zorg⁹. Zijn niettemin onmisbare serie abtenlevens is ons overgeleverd dankzij de edities van de Mauristen Martène en Durand in 1729 en, onafhankelijk van hen, abt Hugo in 1731, kennelijk naar hetzelfde toen te Vicoigne aanwezige, nu niet meer voorhanden handschrift¹⁰.

Egidius' loopbaan tot de tocht naar Damietta

Nicolaas van Montigny informeert ons als enige over Egidius' herkomst. Hij was 'eerst abt van Walcheren ofwel van Middelburg, dat in Holland dichtbij de plaats *Gerisse* ligt; daar kwam deze vader ook vandaan', aldus Nicolaas volgens onze enige tekstoverlevering¹¹. Om welke plaats het hier gaat, wordt verduidelijkt in de editie-Hugo, die voorzien is van notities van de hand van Hugo's jonge medewerker Jean Blanpain. Egidius was afkomstig uit *Zieribzée*, een stad op Walcheren, aldus Blanpain, die steunde op in Vicoigne verkregen informatie¹². We moeten *Gerisse* blijkbaar lezen als *Siricse* ofwel Zierikzee, een haven- en handelsplaats niet op Walcheren maar op Schouwen, dat niet tot Holland maar tot Zeeland Beoosten-Schelde behoorde¹³. Al eerder, namelijk in het in 1725 verschenen derde deel van *Gallia christiana*, was abt Egidius

⁹ Zie de negatieve waardering van Heller in zijn inleiding tot de editie, 292, en de positieve van N. BACKMUND, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber des Prämonstratenserordens* (Averbode 1972) 256-258. Zie ook noot 61.

¹⁰ Zie de inleidingen van Martène, Hugo en Heller tot hun edities. In zijn zestiende-eeuws teksthandschrift vond Heller van Nicolaas' tweede continuatie slechts enkele gedeelten (niet over Egidius); H MV, ed. HELLER, 292-293.

¹¹ *Walaciensis primo abbas vel [de] Miledebourg altero nomine nuncupatur [lees: nuncupatus], in Hollandia adiacens Gerisse ville. Etiam ibidem extitit idem pater oriundus*; H MV, ed. HELLER, 307.

¹² H MV, ed. HUGO, 212-213. *Porro obscura, aut difficilia Chronici loca ... notis elucidavit P. Blanpinus*; HUGO, *Praefatio*, ongepag. Informatie te Vicoigne: *ut referunt Viconiae Documenta*; ed. HUGO, 215 (noot van Blanpain). Over Blanpain: L. GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré*, 1 (Brussel 1899) 62-64; 3 (Brussel 1907) 21-22. 'Blanpinus' werd abusievelijk 'Blampigny' bij PETIT-RADEL, 'Gillis de Lèwes', 152 vlg.

¹³ Zie P.A. HENDERIKX, 'Het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Zierikzee tot 1300' in: IDEM, *Land, water en bewoning. Waterstaats- en nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandse delta in de Middeleeuwen* (Hilversum 2001) 81-103. De naam, uit *ee* en de persoonsnaam *Siric*, voor het eerst in 1156; aldaar, 84.

een geboren Zeeuw genoemd, ongetwijfeld eveneens naar de traditie in Vicoigne¹⁴. Een andere oplossing voor een Zeeuws *Gerisse* is moeilijk te vinden; vermoedelijk was Egidius dus inderdaad afkomstig uit Zierikzee.

Naar deze plaats werd hij pas door de Nederlander Delprat vernoemd, zonder basis in de bronnen. Datzelfde geldt voor de naam Johannes, die Delprat en Van Spilbeeck ontleenden aan een lijst van abten van Middelburg in de *Annales* van abt Hugo. Hugo repte hier van *Aegidius (Johannes) de Lewis*, blijkens de haakjes niet zeker van die tweede voor naam; in zijn abtenlijst van Vicoigne noemde Hugo hem eenvoudig *Aegidius de Lewes*¹⁵. Er bestaat geen goede reden om aan de voornaam Johannes vast te houden. In de abtenlijst van Vicoigne, die al vóór Hugo in *Gallia christiana* was verstrekt, werd hij ten onrechte *Egidius de Leuis* geheten, wat bij latere auteurs tot *Egidius de Lovanio* (Leuven) evolueerde¹⁶. Op grond van de primaire bronnen kan hij alleen Egidius van Leeuw worden genoemd.

Volgens Blanpain, daarin gevolgd door de gehele literatuur, deed Egidius professie in de abdij van Middelburg. Of dit late bericht, ongetwijfeld afkomstig uit Vicoigne, op een historische overlevering was gebaseerd, is niet zeker; geen bron bevestigt het. In later tijd kan men hebben geredeneerd dat een geboren Zeeuw die premonstratenzer werd, wel in de enige Zeeuwse abdij van deze orde moest zijn ingetreden. Ondenkbaar is het overigens niet, al blijft het een veronderstelling. Vanaf het begin van zijn optreden in de jaren 1210 wordt Egidius in de bronnen getooid met de titel *magister*, wat toen al vrijwel zeker inhield dat hij een universitaire graad bezat. Volgens Blanpain was hij doctor in de beide rechten, dus het canoniek en het wereldlijk recht, wat eveneens tot de vaste mededelingen over hem is gaan behoren. Egidius wordt echter nooit anders dan *magister* genoemd en hij zal eerder de meest gebruikelijke graad hebben behaald, die van *magister artium*, vermoedelijk in Parijs. Om deze graad te behalen moest men minimaal eenentwintig jaar oud zijn. Hij zal wel omstreeks de jaren 1175-1180 zijn geboren.

De eerste zekere gegevens over Egidius zijn afkomstig uit Brabant. Boudewijn van Ninove noteerde in zijn wereldkroniek onder het jaar

¹⁴ *Egidius I. de Leuis Zelandus natione*; *Gallia christiana*, 3 (Parijs 1725), kol. 463.

¹⁵ HUGO, *Sacri et Canonici Ordinis Praemonstratensis Annales*, I/2 (Nancy 1736), kol. 190 en 1076-1077.

¹⁶ *Gallia christiana*: zie het citaat in noot 14. *Aegidius de Lovanio*: zo ook bij N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, 2 (Straubing 1952) 433-437 ('Vicoigne'), aldaar 436.

1214: 'In deze tijd begon Egidius, plebaan van Leeuw nabij Brussel, met zijn prediking en hij bewoog vele duizenden mensen ertoe het kruis aan te nemen'¹⁷. In datzelfde jaar 1214 ondertekende hij als *Magister Egidius predicator* een schenkingsoorkonde van heer Engelbert IV van Edingen voor de vrouwenpriorij van Vorst, ten zuidwesten van Brussel¹⁸. Drie jaar eerder, in 1211, werd in Brussel een oorkonde van Willem van Kraainem voor de premonstratenzer abdij van Ninove mede ondertekend door *magister Aegidius*. Tot de andere ondertekenaars behoorden de abt en de prior van Dielegem bij Jette, de abt en twee kanunniken van Grimbergen en *magister Henricus*, pastoor van Meise, een kerk van Grimbergen¹⁹. Dielegem, Grimbergen en Ninove liggen niet ver uit elkaar. Gezien de magistertitel, de premonstratenzer ambiance en de Brusselse uitvaardiging zal het hier wel om onze Egidius gaan. Rond 1211-1214 was hij ongetwijfeld premonstratenzer. In zijn brief van 1219 betitelt hij zich als *frater*; wat op een ordegeestelijke wijst, en in 1225 was hij premonstratenzer abt, voor welke waardigheid in de regel een ruime kloosterervaring werd vereist. Boudewijn van Ninove zal Egidius' optreden als kruisprediker wel mede zo nadrukkelijk hebben vermeld omdat het hier ging om een hem goed bekende ordebroeder op wie hij trots was; hij kan diens prediking zelf hebben beluisterd. Egidius' vermelding in de Ninoofse oorkonde van 1211 sluit daarop uitstekend aan.

Boudewijn introduceert Egidius als plebaan van Leeuw nabij Brussel. Recentelijk opperde Dirk Van de Perre de suggestie dat Boudewijn hier doelde op Leeuw aan de Dender. Het personaat van de kerk van Denderleeuw behoorde namelijk aan de premonstratenzer abdij van Dielegem bij Brussel, die dus Egidius als pastoor van Denderleeuw zou kunnen hebben aangesteld²⁰. Deze vindingrijke suggestie strandt echter op Boudewijns precisering dat het door hem bedoelde Leeuw nabij Brussel

¹⁷ *Hoc tempore incepit predicare Egidius plebanus de Lewe iuxta Bruxellam, qui signavit signo crucis multa milia hominum; Chronicon Balduini Ninivensis*, O. HOLDER-EGGER ed., MGH, SS, 25 (Leipzig 1880) 540.

¹⁸ E. DE MARNEFFE, *Cartulaire d'Affligem*. *Nalectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de Belgique*, 11e section, 1-5 (Leuven 1894-1901), nr. 278. De eersten van de acht ondertekenaars zijn kastelein [Godefridus] van Brussel en heer Leonius van Aa; Egidius is zevende.

¹⁹ *S. magistri Henrici, sacerdotis de Menz et magistri Aegidii*; oorkonde te Brussel in 1211; ed. J.J. DE SMET, *Recueil des chroniques de Flandre*, 2 (Brussel 1841) 827 (nr. 103). *Menz*: Meise, 5 km ten westen van Grimbergen.

²⁰ A.J. BIJSTERVELD en D. VAN DE PERRE (inleiding, tekstuitgave en vertaling), *Het mirakelboek en de stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse abdij* (Leuven 2001) 163-164 (noot 70).

lag. Hierbij zal Boudewijn te Ninove toch niet zozeer hebben gedacht aan het niet ver van zijn klooster gelegen Denderleeuw, circa twintig kilometer ten westen van Brussel, als wel aan Sint-Pieters-Leeuw, elf kilometer ten zuidwesten van Brussel, zoals ook steeds in de literatuur sinds 1725 is verondersteld²¹. Deze identificatie roept echter een probleem op dat Van de Perre met zijn vondst trachtte op te lossen. De parochiekerk van Sint-Pieters-Leeuw behoorde toe aan de benedictijner abdij van het H. Graf te Kamerijk, die in principe een seculier voor de bediening van de parochie placht te presenteren, door bemiddeling van haar proost van de Brusselse Kapellekerk²². Dat deze proost een premonstratenzer als plebaan van Sint-Pieters-Leeuw heeft voorgedragen, spreekt niet vanzelf. Mogelijk hield de aanstelling van Egidius verband met zijn kruisvaartprediking. Indien de Ninooftse oorkonde van 1211 inderdaad hem betreft, bezat hij toen nog geen pastoraal ambt. Het is denkbaar dat Egidius het personaat van Leeuw ontving als kruisprediker bij wijze van inkomstenbron, terwijl een plaatsvervanger het ambt uitoefende. Invloed op deze aanstelling zou kunnen zijn uitgeoefend door twee Brusselse prominenten die in 1214 met *Magister Egidius predicator* de Brusselse oorkonde voor de priorij Vorst ondertekenden, namelijk de kastelein van Brussel en heer Leonius van Aa. Beide heren hadden grote bezittingen in Sint-Pieters-Leeuw. Naast de schepenbank die de familie Van Aa daar bezat, was er ook nog een tweede bank die afhing van de hertog, toen Hendrik I die zelf in deze tijd de kruisgelofte aflegde. Sint-Pieters-Leeuw werd in Egidius' tijd geëxploiteerd en bestuurd vanuit Brussel; daar zou zijn benoeming ook kunnen zijn beklonken²³. Men kan op hem geattendeerd zijn door relaties uit zijn studietijd, ongetwijfeld in Parijs; hierover later meer. Hoe dan ook blijft deze benoeming te Sint-Pieters-Leeuw opmerkelijk. Zij bewijst in elk geval dat Egidius vóór 1214 de aandacht van prominenten in kerk en wereld op zich had weten te vestigen.

²¹ Deze identificatie voor zover bekend voor het eerst bij Cornelius VAN GESTEL, *Historia sacra et profana archiepiscopatus Mechliniensis*, 2 (Den Haag 1725) 126. Zijn tekst over Egidius steunde op Aubertus MIRAEUS, *Ordinis Praemonstratensis Chronicon* (Keulen 1613) 177-178, die Leeuw echter nog niet identificeerde.

²² J. VERBESSELT, *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13e eeuw. Deel XXI. De dekenij Halle III, De moederparochie Leeuw* (Brussel 1988) 137-138.

²³ Schriftelijke suggestie van Dirk Van de Perre, die zijn Denderleeuw-hypothese heeft laten varen. Over de 'Seigneurs et échevinages' in Sint-Pieters-Leeuw: A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, deel 1 (Brussel 1855) 89-97. Over de parochiekerk aldaar: *ibidem*, 100-105 (Egidius: 104-105).

De kruistochtprediking die Egidius van Leeuw in 1214 begon, was uitermate succesvol volgens Boudewijn van Ninove. Dat vele duizenden op zijn instigatie de kruisgelofte aflegden, betekende overigens niet dat zij allemaal naar het Heilige Land moesten gaan. Een van de karakteristieken van de grootse preekcampagne die paus Innocentius III in april 1213 had gelanceerd, was dat zoveel mogelijk mannen en vrouwen door de predikers tot het afleggen van de gelofte moesten worden bewogen; deze kon later door de niet voor de strijd geschiktten worden afgekocht, ten faveure van de kruistochtskassen. Paus Innocentius stelde zelf tientallen predikers aan, twee per kerkprovincie, die in hun opdrachtsgebied campagne moesten voeren en verdere medewerkers aantrekken. Naar Frankrijk stuurde hij een legaat, kardinaal Robert Courson, met de volmacht om te prediken en ook hervormingen in de kerk door te voeren. Want met deze preekcampagne werd tevens een evangelisch reveil in de christenheid beoogd²⁴.

Het werkterrein van Egidius wordt door Boudewijn niet gespecificeerd, maar omvatte kennelijk Brabant en Vlaanderen. Zijn nieuwsbrief uit Damietta richtte hij aan de gelovigen in deze gebieden. Vlaanderen en het westelijk gebied van het hertogdom Brabant vielen onder de kerkprovincie Reims, dat tot het mandaatgebied van Robert Courson behoorde. In de winter van 1213-1214 verbleef de kardinaal-legaat tot februari in het noordwesten van deze kerkprovincie, ook in Henegouwen en Vlaanderen. In deze tijd kan Egidius van de legaat een preeklicentie voor Vlaanderen en westelijk Brabant hebben verkregen²⁵. Oostelijk Brabant ressorteerde onder het diocees Luik, deel van de kerkprovincie Keulen. De twee voor deze kerkprovincie aangewezen predikers, de befaamde domscholaster Olivier van Keulen en magister Herman van Bonn, doorkruisten vanaf Aswoensdag 1214 (12 februari) het bisdom Luik en stelden daar bij hun vertrek magisters als plaatsvervangers aan²⁶. Tot deze laatsten kan ook magister Egidius van Leeuw hebben behoord.

Egidius zal Olivier hebben vergezeld toen deze vermoedelijk in 1216 een preektoernee hield in Brabant en Vlaanderen²⁷. Hij zal ook hebben

²⁴ Voor de achtergronden zie J. M. POWELL, *Anatomy of a crusade, 1213-1221* (Philadelphia 1986) 15-30.

²⁵ Zie S. HANSSENS, 'De legatieris van Robert van Courson in Vlaanderen en Henegouwen' in: *Miscellanea historica in honorem Alberti de Meyer* (2 dln., Leuven 1946) I, 528-538, aldaar 534 (op 5 februari te Doornik).

²⁶ REINIER VAN LUIK, *Annales*, in: MGH, SS, 16 (Hannover 1859) 671.

²⁷ Olivier preekte onder meer in Nijvel en in de regio van Brugge en Gent; zie J. VAN MOOLENBROEK, 'Driehonderd schepen voor het Heilige Land. Olivier van Keulen en de

samengewerkt met de al even gevierde kruisprediker Jacobus van Vitry, kanunnik van de kleine augustijner priorij van Oignies bij Namen, die eveneens in de eerste maanden van 1214 door legaat Robert Courson gemandateerd zal zijn. Magister Robert Courson had Jacobus in Parijs leren kennen toen Robert daar doceerde en Jacobus daar studeerde; datzelfde is denkbaar voor Egidius. Deze zal verder contact hebben gehad met zijn ordebroeder abt Helinus van Floreffe die het kruis predikte in het diocees Luik, tot hij in het najaar van 1216 in het gezelschap van Jacobus van Vitry naar Akko vertrok; daar was Jacobus tot bisschop benoemd en hadden de verdreven kanunniken van Floreffes dochterklooster Sint-Habukuk een veilig toevlucht gevonden²⁸. Andere premonstratenzer predikers zijn ons in deze campagne nauwelijks bekend. Als een van de twee kruispredikers voor de kerkprovincie Trier benoemde paus Innocentius in 1213 abt Rainerus van Rommersdorf, niet toevallig een dochterklooster van Floreffe, in 1214 opgevolgd door abt Bruno. Misschien was ook de later befaamde Koenraad van Marburg, die het kruis predikte sinds 1215 en nauwe banden had met Rommersdorf, premonstratenzer²⁹. Gervasius, van 1209 tot 1220 abt van Prémontré, verzekerde in 1216 dat hij niet alleen zelf het kruis predikte maar ook gekwalificeerde ordebroeders daarvoor aanwees; details over hen en hun activiteiten ontbreken echter³⁰. Egidius van Leeuw is dus een van de weinige predikers van deze orde wiens naam ons bekend is.

Net zo min als we weten waar hij heeft gepredikt, wat trouwens ook geldt voor zijn beroemde collega Jacob van Vitry, kennen we namen van personen die hij tot afleggen van de kruistochtgelofte en de realisering ervan heeft bewogen. Tot de belangrijkste kruisvaarders uit zijn missiegebied behoorde een Brabantse groep rond Wouter III Berthout, heer van

kruistochtcampagne van 1213-1217' in: IDEM, *Wonderen voor alledag* (Hilversum 2006) 129-154, aldaar 145.

²⁸ Het vertrek van Helinus en Jacob van Vitry: abt GERVASIUS VAN PRÉMONTRÉ, *Ep.* 38, in: HUGO, SAM 1, 38-39. Ook Prémontré had daar een dochterklooster in ballingschap, S. Samuel. Zie PETIT, *La spiritualité*, 79-83 en in het bijzonder C.K. SLACK, 'The Premonstratensians and the Crusader Kingdoms in the Twelfth and Thirteenth Centuries', *Analecta Praemonstratensia* 67 (1991) 207-231 en 68 (1992) 76-110, vooral 76-93.

²⁹ Zie Paul B. PIXTON, 'Die Anwerbung des Heeres Christi: Prediger des Fünften Kreuzzuges in Deutschland', *Deutsches Archiv* 34 (1978) 167, 176 (Rommersdorf), 174-175 (Koenraad van Marburg).

³⁰ (Voor de zaak van het Heilige Land) *interposuimus partes nostras, videlicet aut personaliter dissiminando in populis verbum Dei, aut iniungendo hoc ipsum fratribus ordinis nostri quos ad hoc credebamus et superiores vita et clariores doctrina*; *Ep.* 38. Wellicht zijn de abten van Rommersdorf en Floreffe, en Egidius, door hem gemachtigd.

Mechelen en vazal van de hertog van Brabant, die vergezeld werd door vier zoons en zijn broer met diens vrouw³¹. Maar of magister Egidius hierbij een rol heeft gespeeld, ontgaat ons. Ook hertog Hendrik I, die al eerder op kruistocht was geweest in 1197, had de gelofte afgelegd. Mogelijk had Egidius reeds in deze jaren, zoals later, contact met hem en poogde hij hem tot het nakomen van zijn gelofte te bewegen, in navolging van paus Honorius III³². Een Leuvense overlevering wil dat Egidius zeven met naam en toenaam genoemde voorname Leuvenaren tot het vertrek naar het Heilige Land heeft bewogen. Dat zal echter tot de vruchtbare laatmiddeleeuwse geschiedfantasie mogen worden gerekend³³. Over zijn kruisprediking en het succes ervan vernemen we ook nog spectaculaire bijzonderheden van Nicolaas van Montigny, waarover later.

Egidius op de kruistocht naar Damietta

Evenals andere predikers heeft Egidius van Leeuw besloten de geronselde kruisvaarders op hun tocht te vergezellen. Met Olivier van Keulen, Jacobus van Vitry (inmiddels bisschop van Akko) en Robert Courson vinden we hem terug in het kruisvaarderskamp bij Damietta, aan de monding van Nijl, waarheen het leger in het voorjaar van 1218 na een vruchteloze wintercampagne in Palestina was overgebracht. Volgens de literatuur is Egidius in 1217 naar het oosten vertrokken, hetzij met een grote vloot die in juni uit Dartmouth uitvoer, hetzij over land naar Brindisi om vandaar naar Akko over te steken³⁴. Met meer reden kan worden verondersteld dat hij een jaar later op weg is gegaan. De meeste kruisvaarders uit zijn mandaatgebied zijn pas in de zomer van 1218

³¹ A. JAMEES ed., *De oorkonden van Pitsenburg, Commanderie van de Duitse riddersorde te Mechelen (1190-1794)*, dl. 1 (Antwerpen 1991), nr. 9-11, 16. Vergelijk POWELL, *Anatomy of a crusade*, 81-82, die ten onrechte rept van twee broers en twee zoons, en G. CROENEN, *Familie en macht. De familie Berthout en de Brabantse adel* (Leuven 2003) 36-38, 302-306.

³² Zie de brieven van Honorius III van 7 augustus 1216, 19 december 1220 en 2 maart 1222; P. PRESSUTTI, *Regesta Honorii Papae III* (2 dln., Rome 1895), nrs. 14, 2892, 3824.

³³ Zo Petrus DIVAEUS († 1581), *Annalium ejusdem [Lovaniensis] oppidi libri VIII*, in zijn *Opera varia* (Leuven 1757) 8. Hij noemt vijf ridders en twee anderen uit prominente Leuvense families. In de late middeleeuwen relateerden voorname families hun verre voorvaders graag aan de nog steeds prestigieuze kruistochten.

³⁴ Het eerste bij PETIT-RADEL, 'Gilles de Lèwes', 154. Het tweede bij DELPRAT, 'Johannes Egidius', 80, en VAN SPILBEECK, 'Jean de Leeuw-Saint-Pierre', 551-552.

vertrokken, zoals de groep Brabanders rond de familie Berthout³⁵. Ook de kruisvaarders uit Frankrijk gingen pas in de zomer van 1218 in Genua scheep. Vermoedelijk is Egidius zoals zij rechtstreeks naar Damietta gereisd en daar eind september of begin oktober 1218 aangekomen.

Daar arriveerde toen zeker kardinaal-bisschop Pelagius van Albano, door Honorius III als pauselijk legaat naar Damietta gezonden. Met deze uit Spanje afkomstige geestelijke, wiens leidersrol tijdens deze kruistocht veel bediscussieerd is, trad Egidius in bijzondere betrekking³⁶. In zijn brief van 10 november 1219, vijf dagen na de verovering van Damietta na anderhalf jaar van moeizame strijd, betitelt Egidius zich als penitentiarius van Pelagius³⁷. Als biechtvader behoorde hij dus tot de staf van de legaat, die met koning Jan van Jeruzalem de hoogste autoriteit in het kamp was, voor de verdeling van de geldstromen uit Europa zorgde en de vrede tussen de contingenten uit vele landen moest bewaken. Wellicht verwierf de pastoor van Leeuw deze eervolle functie op aanbeveling van kardinaal Robert Courson, de gewezen legaat in Frankrijk die in het najaar van 1218 met de Franse vloot arriveerde, dus gelijktijdig met Pelagius. Aan Egidius' benoeming kan hebben bijgedragen dat hij als premonstratenzer een witte raaf in het kruisvaarderskamp was. Uit de lijsten van deelnemers, hoe onvolledig ook, blijkt in elk geval dat het aantal ordegeestelijken buiten de uiteraard ruimschoots vertegenwoordigde geestelijke ridderorden gering was en dat de abten en monniken die bij tijd en wijle bij Damietta verbleven vrijwel allen benedictijn waren³⁸. De premonstratenzer prediker

³⁵ Zie ook de schenkingsoorkonde van ridder Bovo van Tangissart op 25 juni 1218 te Nijvel, in *procinctu itineris ad terram Jerosolimitanam*; DE MARNEFFE, *Cartulaire d'Afflighem*, nr. 295.

³⁶ J.P. DONOVAN, *Pelagius and the Fifth Crusade* (Philadelphia en Londen 1950) 46. Vergelijk voor een meer recente beoordeling van zijn leidersrol POWELL, *Anatomy of a crusade*, 202 (samenvattend).

³⁷ *frater Egidius de Lewes, domini Pelagii, Albanensis episcopi, Apostolice sedis legati in partibus orientalibus penitentiarius*; edities: E. MARTÈNE en U. DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum*, 1 (Parijs 1717), kol. 874-875; R. RÖHRICHT, *Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges* (Innsbruck 1891) 41-43.

³⁸ Zie POWELL, *Anatomy of a crusade*, Appendix II (ruim 800 namen van personen die de gelofte aflegden, niet per se zijn vertrokken). In deze lijst ca. 15 benedictijner abten en monniken die bij Damietta waren. Hierin (p. 205) ook 'Aegidius de Lewes. Penitentiary', afkomstig uit Loon (sic) in België, zonder vermelding dat hij norbertijn was (de tweede bronverwijzing betreft abusievelijk een andere Egidius, een Gentse dominicaan). Niet vermeld in Powells lijst is kapelaan Wouter van Caelmont, getuige in een oorkonde van Wouter Berthout, eveneens een norbertijn indien het hier de latere abt van Grimbergen (1244-1261) betreft; JAMEES, *Oorkonden Pitsenburg*, dl. 1, nr. 16.

Egidius viel ongetwijfeld op en als vertegenwoordiger van een prestigieuze orde moet hij de legaat welkom zijn geweest.

De brief die broeder Egidius van Leeuw aan de gelovigen in Brabant en Vlaanderen richtte, is bewaard in een handschrift van de abdij Saint-Amand bij Valenciennes, aan de rand van zijn werkterrein. Het epistel telt ruim vierhonderd woorden. Na het beginprotocol (adres, naam van de auteur, groet) wordt opgetogen verslag gedaan van de inname van de stad, gevolgd door een opwekking tot vreugde en dankbaarheid. Dan worden bijzonderheden verstrekt over Damietta en het aantal bewoners ten tijde van de omsingeling. Aansluitend leest men nog iets over een afgeslagen vijandelijke aanval op de dag vóór de inname. Afgesloten wordt met het bericht dat de stad Jeruzalem door de Saracenen was ontmanteld en verlaten, alleen nog door christenen werd bewoond en slechts wachtte op de herbouw van haar muren door het christenvolk. Opgewekter kon de brief niet eindigen; Jeruzalem was immers het einddoel van de kruistocht.

In de literatuur over Egidius werd nog niet opgemerkt dat diens brief, gedateerd 10 november, niet op zichzelf staat. Een brief die bisschop Pelagius op 12 november aan de bevolking van Genua schreef, is voor tweederde deel vrijwel woordelijk gelijk aan de eerste twee passages van Egidius' brief, hier gevolgd door een dankbetuiging aan de Genuezen voor hun hulp³⁹. En een brief aan paus Honorius van een zestiental leiders, onder wie Pelagius en Jacob van Vitry, met een verslag van de inname van Damietta, gedateerd 11 november, volgt meer dan honderd woorden lang de tekst van de twee genoemde brieven, om daarna eigen wegen te gaan; zo is het verslag van de inname hier gedetailleerder⁴⁰. Hoewel Egidius' brief van dit drietal de eerste is, zullen de twee andere niet daarop teruggaan. Ongetwijfeld heerste na de inneming van Damietta in de kanselarij en het scriptorium van de legaat een koortsachtige bedrijvigheid om het grote nieuws bekend te maken. Tekstgedeelten van recente en minder recente datum lagen klaar om in brieven te worden verwerkt en gevarieerd.

Zo kan ook de losse structuur van Egidius' brief worden verklaard. Na de beide eerste logisch opgebouwde gedeelten doet het vervolg brokkelig aan. Na zijn verslag van de inname wilde Egidius zijn achterban

³⁹ Overgeleverd in de *Annales* van de Genuees Marchisio SCRIBA († 1225); ed. MGH, SS, 18 (Hannover 1863) 143.

⁴⁰ Edities: MARTÈNE-DURAND, *Amplissima collectio*, 5 (Parijs 1729), kol. 1479; (veel beter) RÖHRICHT, *Studien*, 43-46.

blijkbaar nog iets over de veroverde stad vertellen, bijvoorbeeld dat het aantal inwoners voor de omsingeling werd geschat op 60.000. Daarop vervolgde hij echter niet, zoals de brief van 11 november, met het hier toch zeer relevante bericht dat van deze 60.000 er negen maanden later nog maar zo'n drieduizend, gezond of ziek, over waren⁴¹. Zijn brief gaat verder met een brokje tekst, dat kennelijk niet goed is overgeleverd, over een vijandelijke aanval die op de dag vóór de inname zou hebben plaatsgevonden⁴². Ook het met het voorafgaande geheel onverbonden slotbericht over Jeruzalem, dat reeds meer dan een half jaar oud was, lag ongetwijfeld klaar voor gebruik⁴³.

Veel persoonlijks mogen we dan ook niet in deze brief verwachten. Eenmaal gebruikt de auteur de eerste persoon enkelvoud; maar in de brief van de legaat leest men een overeenkomstige zinsnede, hier in de pluralis majestatis⁴⁴. De oudere schrijvers over Egidius vonden toch iets individueels. Bij de inname van de stad, aldus Egidius, werd niet één van de aanvallers gedood, terwijl 'die dag zoveel Saracenen vielen door de scherpte van het zwaard dat het zelfs ons tegenstond'. In deze laatste woorden lazén Petit-Radel en zijn beide navolgers een ongewoon gevoel van menselijkheid dat Egidius tot eer strekt⁴⁵. In de twee andere brieven leest men echter precies dezelfde mededeling, die dus niets eigens heeft en trouwens een misleidend beeld van de inname aan het thuisfront gaf⁴⁶.

In biografisch opzicht interessanter is Egidius' opmerking over de rol van legaat Pelagius bij de inname van Damietta. In het holst van de nacht van 4 op 5 november was het de legaat die, terwijl niemand in het leger ervan wist, deze zaak zorgvuldig en wijs met hulp van zijn vertrouwelingen en enkele soldaten in zijn dienst bewerkstelligde, schrijft hij prijzend.

⁴¹ RÖHRICHT, *Studien*, 44. Dezelfde cijfers geeft JACOB VAN VITRY, *Ep. VI* (voorjaar 1220); ed. R.B.C. HUYGENS, *Lettres de Jacques de Vitry (1160/1170-1240)*, *évêque de Saint-Jean-d'Acre* (Leiden 1960) 126, r. 100-109.

⁴² Deze aanval vond niet een dag maar twee dagen voor de inname plaats en de hier vermelde 260 moslims bereikten niet de stad maar werden gevangengenomen; zie POWELL, *Anatomy of a crusade*, 161.

⁴³ De stad werd eind maart 1219 ontmanteld, welke tijdning spoedig Damietta bereikte; *Ibidem*, 151.

⁴⁴ Egidius: *Hec ideo universitati vestre duxi ... intimanda*. Pelagius: voor *dux* hier *duximus*.

⁴⁵ *De Sarracenis vero tot ceciderunt eadem die in ore gladii quod etiam nobis displicuit*. Zie PETIT-RADEL, 'Gilles de Lèves', 160; DELPRAT, 'Johannes Aegidius', 86; VAN SPILBEECK, 'Jean de Leeuw-Saint-Pierre', 560.

⁴⁶ Brief 11 november: ed. RÖHRICHT, *Studien*, 44. Brief 12 november: ed. MGH, SS, 18, 143, r. 15-16. Misleidend: zie samenvattend POWELL, *Anatomy of a crusade*, 162: 'It was a bloodless victory over a dying city'.

In de brieven van de legaat zelf en van de prominenten, onder wie opnieuw de legaat, wordt de loftrumpet meer omfloerst gestoken; hier heet het vroom dat niemand in het leger ervan wist 'behalve hij die zorg droeg voor de zaak voor zover die aan menselijke ijver was te danken', Pelagius dus⁴⁷. Tot diens vertrouwelingen behoorde ongetwijfeld de briefschrijver zelf, penitentiaris Egidius; daarover meer in de volgende paragraaf. Het ziet er bovendien naar uit dat hij heeft gedeeld in de rijke buit die de overwinnaars ten deel viel⁴⁸.

Nog geen twee jaar na de zwaar bevochten inname van Damietta moest de stad na een catastrofale expeditie naar Kaïro weer worden teruggegeven aan de tegenstander, op 8 september 1221. Algemeen wordt aangenomen dat Egidius bisschop Pelagius, die door velen voor de nederlaag verantwoordelijk werd gehouden maar zijn werkzaamheden als legaat gewoon voortzette, nog geruime tijd heeft vergezeld. Met Pelagius zou hij eerst naar Akko zijn gegaan en in september 1222 via Cyprus zijn teruggevaren naar Italië, waarna hij naar Brabant is teruggekeerd⁴⁹. Er is echter geen gegeven bekend dat dit scenario ondersteunt. Net zo goed kan hij al aan het eind van het jaar 1221 zijn thuisgekomen.

Nicolaas van Montigny: Egidius' kruisprediking

Driekwart eeuw later gaf Nicolaas van Montigny een geheel eigen versie van Egidius' activiteiten tot en met de kruistocht. Na zijn herkomst en enkele daden als abt van Vicoigne te hebben gememoreerd, schetste hij vijf taferelen uit zijn leven, waarvan er twee betrekking hebben op de jaren vóór de kruistocht, twee op de kruistocht zelf en één op de terugreis⁵⁰. Dadelijk valt op dat Egidius in deze episoden van meet af als abt wordt gepresenteerd, in strijd met alle verdere informatie over hem. Ten tijde van de kruistocht naar Damietta was hij nog lang geen abt, ook niet van Middelburg.

⁴⁷ Egidius: *preter dominum legatum qui per suos familiares et quosdam de stipendiariis suis negocium provide ac prudenter procuravit*. De beide andere: *preter illum qui quantum ad studium hominis pertinet negocium procuravit*.

⁴⁸ *mihi autem est pecunie magna acquisitio*, aldus naar verluidt abt Egidius van Vicoigne; HMMV, ed. HELLER, 308.

⁴⁹ De reis van Pelagius: zie DONOVAN, *Pelagius and the Fifth Crusade*, 94, 101-102.

⁵⁰ Deze vijf passages: zie HMMV, ed. HELLER, 308-309.

Nergens blijkt dat Nicolaas schriftelijke informatie over Egidius ter beschikking stond. Eenmaal noemt hij zegslieden, namelijk oude medebroeders van Vicoigne, en bovendien hun informant. Na abt Egidius' dood, dat wil zeggen na 1236, had het convent bezoek ontvangen van een man die samen met hem bij Damietta was geweest en hem naar zijn zeggen óók in de strijd had gediend. In deze bezoeker, door Nicolaas enthousiast Egidius' 'wapendrager' genoemd, zullen we wel een voormalige bediende van frater Egidius mogen vermoeden⁵¹. Strikt genomen wordt slechts één van de vijf anekdotes aan deze man toegeschreven, die de inname van Damietta betreft. Misschien komt ook het daaraan voorafgaande Damietta-verhaal althans gedeeltelijk uit zijn koker. Wat de man minstens twee decennia na dato aan de broeders had verteld en wat daaraan in een mondelinge overdracht van tientallen jaren was verfraaid, onttrekt zich aan onze waarneming. Voor de gehele reeks verhalen zullen we aan nog een andere oorspronkelijke zegsman mogen denken, namelijk Egidius zelf. Het kan niet anders of de ouder wordende abt van Vicoigne heeft bij gelegenheid de nieuwsgierige kanunniken over zijn bewogen leven verteld, met name over de jaren waarin hij rondtrok als gevierd kruisprediker en deelnam aan het befaamde beleg van Damietta. In het verloop van een halve eeuw zullen deze verhalen hun eigen leven zijn gaan leiden, totdat Nicolaas hen de vorm gaf die wij kennen. We zullen nu bezien in hoeverre zij als historisch kunnen worden beschouwd.

Tot Egidius' eerste daden, aldus Nicolaas, behoorde de bekering van vijf bandieten die reizigers uitschudden en de keel afsneden. Zij maakten deel uit van een bende van wel tachtig man, wier leider Druard heette⁵². Op de vermaning van de vrome vader werden Druard en vier andere booswichten waardige conversen in de premonstratenzer orde, onderricht en de weg gewezen door Egidius' prediking en voorbeeldig leven, zo besluit de auteur deze passage.

In welke streek zij hun gevreesd bedrijf zouden hebben uitgeoefend, deelt hij niet mee, evenmin in welk premonstratenzer klooster Druard en de zijnen zouden zijn ingetreden. Men heeft hierbij gedacht aan Walcheren

⁵¹ *Hec armiger eius, qui post obitum suum veniens ad locum istum gratia visitandi, enarravit. Dixit enim, quia et in prelio illo deservierat; qui quidem a nostris visum est et locutus nostris diebus viventibus, quibus fidem adhibemus*; HMV, ed. HELLER, 309, r. 15-18. Tien regels eerder rept hij al van *Ionatas cum armigero*; zie noot 60.

⁵² *Ornandus*, las Hugo hier. Deze naam vindt men dus in alle literatuur waarin zijn editie werd en wordt gebruikt.

en de abdij van Middelburg, waar Egidius zijn loopbaan zou zijn begonnen⁵³. Veel waarschijnlijker lijkt mij dat deze episode reeds behoort tot de serie verhalen over de kruisprediking en de kruistocht. Met deze prediking werd zoals gezegd een evangelisch reveil beoogd. Aan alle gelovigen werd berouw en boete gepredikt, een appel tot verandering van levenswandel die zeker het afzweren van geweld tegen medechristenen betekende. In de emotionele atmosfeer van de prediking konden ook rovers tot boete worden gebracht, misschien zelfs tot een boeteleven in een klooster, waarvan de abt dan echter niet Egidius heette. Volgens Nicolaas' verdere verhaal zijn deze gewezen vechtersbazen behalve conversen ook kruisvaarders geworden, nog steeds onder Egidius' leiding. Premonstratenzer lekenbroeders die toestemming kregen om op kruistocht te gaan, dat klinkt niet bijzonder plausibel. Het lijkt mij van tweeën één, convers of kruisvaarder. Maar ook indien Egidius enkel een paar rovers tot kruisvaarders heeft weten te bekeren, kan hij daarover vele jaren later met voldoening hebben verteld⁵⁴.

De volgende episode behoort met zekerheid tot de periode van de kruisprediking. Naar verluidt wist Egidius de vrede te herstellen tussen de Ingrekins en de Blauwvoeten in het gebied van Holland, Zeeland en Vlaanderen, wier felle vete nog niemand had kunnen beëindigen. De eersten behoorden tot de edelen, de tweeden woonden in het gebied van Veurne in Vlaanderen, in *Cayens* en omgeving. De heilige vader hield hun voor dat ze met meer geestelijk profijt tegen de vijanden van Christus konden vechten dan tegen elkaar, beloofde hen als leidsman op hun kruistocht te zullen vergezellen en aanvaardde inderdaad na de nodige voorbereidingen met hen de tocht overzee, aldus Nicolaas.

De hardnekkige vete tussen de Ingrekins en de Blauwvoeten is fameus in de Vlaamse geschiedenis⁵⁵. Tijdens het bewind van graaf Filips van de Elzas (1157-1191) was in Veurne-Ambacht en de kasselrij

⁵³ PETIT-RADEL, 'Gilles de Lèwes', 155; VAN SPILBEECK, 'Jean de Leeuw-Saint-Pierre', 549. DELPRAT dacht aan de streek van Veurne; 'Johannes Aegidius', 79.

⁵⁴ Vergelijk Olivier van Keulen, die over zijn campagne in oostelijk Nederland in 1214 bericht: *Dominum piratarum quendam castellanum signavi cum suis piratis, qui nunc in Domino confidunt et mutabunt fortitudinem* (naar Jesaja 40: 41); ed. Rudolf HIESTAND, 'Oliver Scholasticus und die Pariser Schulen zu Beginn des 13. Jahrhunderts. Zu einem neuen Textfund', *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins* 58 (1987) 32.

⁵⁵ Zie de studie van V. FRIS, 'Blavotins et Ingherkins. Une guerre privée dans la Flandre Maritime au XIIme siècle', *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent* 14 (1897) 133-185.

Sint-Winoksbergen (Bergues) een privé-oorlog ontstaan tussen twee facties die hun namen aan prominente families ontleenden. Maar was deze langdurige vete niet al vóór Egidius' kruisprediking uitgedoofd? In de jaren 1201-1207 was de twist nog eens hevig opgelaaid. Maar toen Vlaanderen in 1213 in conflict geraakte met de Franse koning Filips II Augustus, schaarden beide facties zich achter graaf Ferrand; in de slag van Bouvines op 27 juli 1214 vochten ze zij aan zij. Niettemin zou pas Egidius hun vete hebben verzoend, aldus de kroniek van Vicoigne. Uitsluitend op grond van dit late bericht veronderstelde Victor Fris dat de twee facties na Bouvines toch weer op het punt stonden slaags te raken en wel te *Cayens*, toen Egidius van Leeuw, de latere abt van Middelburg en Vicoigne, hen ertoe bewoog de wapens neer te leggen. Daarmee kwam dan omstreeks 1215 een einde aan deze privé-oorlog, aldus Fris⁵⁶. Volgens Ernest Warlop was het zelfs pas omstreeks 1227 dat abt Gillis van Vicoigne als kruisprediker deze verzoening tot stand bracht, waarna hij op de kruistocht naar het Nabije Oosten aan het hoofd van de krijgers een ongekennde dapperheid ten toon spreidde⁵⁷.

Warlops datering is stellig onjuist. In 1227 is Egidius inderdaad nogmaals op kruistocht gegaan, zo zal nog blijken, maar ook toen was hij nog geen abt van Vicoigne en deze nieuwe tocht voerde geenszins naar Damietta waar hij de bedoelde dapperheid zou hebben betoond. Maar is zelfs Fris' meer verantwoorde voorstelling wel de goede? Alle gegevens wijzen op het uitdoven van de vete in de jaren 1207 tot 1214, behalve de bijna een eeuw later geschreven anekdote in de kroniek van Vicoigne. Betreft die werkelijk de vete tussen de Ingrekens en Blauwvoeten? Natuurlijk heeft frater Egidius tijdens zijn kruiscampagne her en der vetes proberen te beslechten, zoals alle rondtrekkende predikers deden, soms met succes⁵⁸. De oude abt heeft wellicht verteld over een mooi succes dat hij hierbij had weten te boeken, een succes dat door de overlevering, of zelfs pas door Nicolaas omstreeks 1300, betrokken werd op een beruchte twist die in het collectieve geheugen was blijven leven, de vete tussen de Ingrekens en de Blauwvoeten. De gewelddadige voorstelling die Nicolaas hiervan geeft (bij confrontaties wurgden vaders en

⁵⁶ *Ibidem*, 184, met noot 4.

⁵⁷ E. WARLOP, *De Vlaamse adel voor 1300* (Handzame 1968) I, 327; onveranderd in *The Flemish nobility before 1300* (Kortrijk 1975-1976) I/1, 261-263.

⁵⁸ Over vredeftichtingen van Olivier van Keulen en een echec in 1225: J. VAN MOOLENBROEK, *Mirakels historisch. De exempels van Caesarius van Heisterbach over Nederland en Nederlanders* (Hilversum 1999) 243-246.

zonen elkaar) kan nauwelijks meer betrekking hebben op de periode kort na Bouvines. Volgens hem had de vete zich afgespeeld in Holland, Zeeland en Vlaanderen, terwijl uitsluitend Kust-Vlaanderen ermee gemoeid was geweest. Terecht localiseert hij de Blauwvoeten in Veurne-Ambacht, maar hij preciseert dat zij in of rond de plaats *Cayens* woonden. Het hier kennelijk bedoelde Keiem, ten noorden van Diksmuide, lag echter niet in Veurne-Ambacht maar in de Brugse kasselrij. In Keiem bezat de abdij Vicoigne sedert 1225 de tienden, sinds ongeveer 1250 ook een hoeve⁵⁹. Kanunnik Nicolaas was dus met het verre Keiem bekend en kon dit mooi opnemen in zijn verhaal, dat in de beste hagiografische tradities was samengeflanst rond een bewonderde 'heilige vader', zo kan men sceptisch veronderstellen.

Hoe het ook zij, ongetwijfeld hebben ergens in Vlaanderen of Brabant kemphanen wier geschillen frater Egidius tot een oplossing had weten te brengen, het kruis aangenomen. Misschien is hij in hun gezelschap de zee overgestoken en heeft hij als hun geestelijk leidsman gefungeerd.

Nicolaas van Montigny: Egidius op kruistocht

De derde episode, verreweg de langste van de vijf, voert ons naar 'het gebied der ongelovigen'. Met zijn gezelschap daar aangekomen, droeg Egidius een maliënhemd en een helm onder zijn witte mantel met kap. Toen hij een door de goddelozen bezette brug zag, snelde hij er meteen stoutmoedig op af. Zijn metgezellen volgden 'hun vader' echter niet, want zij waren ver in de minderheid. Egidius keerde naar hen terug en spoorde hen aan hun herder te volgen. Toen ook dat geen effect had, sprak hij Druard en zijn medeconversen aan: indien zij werkelijk bekeerd waren, moesten zij nu volharden. Samen met deze conversen stormde hij met zijn speer op de vijanden af en velde als een tweede Jonathan met zijn wapendrager de wachtpost der Filistijnen⁶⁰. Daarop vatten ook de anderen moed. Hun kleine groep vernietigde een grote menigte vijanden, zodat het woord van de psalmist vervuld werd dat één er duizend en twee er tienduizend op de vlucht joegen. Aldus de strijd van de Heer strijdend,

⁵⁹ WARLOP, *De Vlaamse adel* I, 327 noot 95, naar J. GENNEVOISE, *L'abbaye de Vicoigne* (2 dln., Rijsel 1929) 2, 105-106. Keiem (*Kayem* in 1225): 5 km noordelijk van Diksmuide, ten oosten van de IJzer, ca. 100 km van Vicoigne. Mogelijk was de kennis over de vete afkomstig uit de premonstratenzer abdij Sint-Niklaas buiten Veurne.

⁶⁰ Zie 1 Samuel 14. Jonathans wapendrager: hier Egidius' vijf conversen.

verwierf Egidius met dit dienstbetoon de riddernaam, zo besluit Nicolaas deze militante passage⁶¹.

De belegering van Damietta (mei 1218 - november 1219) is dankzij verslagen van ooggetuigen goed bekend. De oudere schrijvers over Egidius identificeerden de geschetste scène met een heroïsche aanval op een vijandelijke schipbrug in de Nijl in januari 1219. Deze aanval werd echter uitgevoerd door een klein schip met nog geen tien Friezen en Duitsers aan boord, die de schipbrug wisten te beklimmen en te ontmantelen en in triomf met vier brugschepen terugvoeren, terwijl de overige christenen op de oever toekeken⁶². Dit nautische tafereel laat zich onmogelijk met de door Nicolaas beschreven landaanval verenigen. Het door hem gebezigde bijbelwoord, dat niet aan de psalmen maar aan Deuteronomium (32: 30) is ontleend, wordt verrassenderwijs ook in andere bronnen over dit beleg gebezigd, maar voor een heel andere vechtsceñe. Op 9 oktober 1218 werd het kamp van de kruisvaarders op de linkeroever van de Nijl aangevallen door schepen van de overkant, waarbij de tegenstanders diep in het kamp doordrongen. Een kleine strijdmacht wist hen naar de galeien terug te jagen. Zo vochten weinigen tegen velen, aldus alle bronnen; om een brug ging het hier echter niet. Op 26 oktober 1218 was dat wel het geval. Ruiters van de sultan die het kamp via hun schipbrug in de Nijl hadden bereikt, werden door de christelijke cavalerie teruggejaagd tot aan de brug, die door de in paniek vluchtende vijanden zelf onklaar werd gemaakt⁶³. Ook toen dus geen aanval op een door vijanden bezette brug, en evenmin op 31 maart 1219 bij een laatste fel gevecht om een brug, ditmaal een scheepsbrug van de kruisvaarders zelf die door de moslims werd aangevallen en door de christenen manmoedig

⁶¹ In de weergave van BACKMUND, *Die mittelalterlichen Geschichtsschreiber*, 258 ontbreekt misleidend dat dit gevecht zich volgens Nicolaas tijdens een kruistocht afspeelde en dat behalve 'frater' Druard en zijn broeders ook hun 'abt' Egidius zelf de wapens hanteerde.

⁶² PETIT-RADEL, 'Gilles de Lèves', 156-159; DELPRAT, 'Johannes Aegidius', 82-84 (december 1218); VAN SPILBEECK, 'Jean de Leeuw-Saint-Pierre', 555-557 (november 1218). Zie echter OLIVIER VAN KEULEN, *Historia Damiatina*, cap. 21, in: *Die Schriften des Kölner Domscholasters, späteren Bischofs von Paderborn und Kardinalbischofs von S. Sabina, Oliverus*, ed. H. HOOGEWEG (Tübingen 1894) 195-196. Vergelijk POWELL, *Anatomy of a crusade*, 149.

⁶³ Beide gevechten: zie bijv. Johannes CODAGNELLI, *Gesta obsidionis Damiatinae*, ed. MGH, SS, 31, 467-469; OLIVIER VAN KEULEN, *Historia Damiatina*, cap. 18; ed. HOOGEWEG, 189-191. Vergelijk POWELL, *Anatomy of a crusade*, 145-147.

verdedigd⁶⁴. De door Nicolaas omstreeks 1300 beschreven scène wordt dus niet bevestigd door de bronnen die uit de tijd zelf afkomstig zijn.

Tijdens de strijd om Damietta was Egidius geen abt, leidde hij geen conversen van zijn klooster en werd onder zijn leiding geen vijandelijke schipbrug veroverd. Is frater Egidius ooit aan het hoofd van een peloton kruisvaarders een gevecht aangegaan? Op zijn weg lag dat niet. De geestelijken die bij Damietta moesten vechten, waren de talrijke leden van de geestelijke ridderorden. De anderen hadden de taak om te preken, te bidden en de sacramenten te bedienen. Tijdens zware gevechten verbonden ze de wonden. In kritieke situaties namen ze ook wel eens het voortouw. Zo ging tijdens de vijandelijke invasie van 9 oktober 1218 legaat Pelagius met het kruis in zijn handen ridders en voetvolk voor. Volgens andere berichten was het bisschop Regnerius van Bethlehem die de christenen aanspoorde en de vijanden zelfs tot aan de galeien achtervolgde⁶⁵. In andere kruistochtbronnen horen we ook wel over vechtende priesters, vrijwel altijd in noodsituaties⁶⁶. Ook broeder Egidius heeft misschien wel eens naar de wapens gegrepen. Het is echter weinig aannemelijk dat hij, kwetsbaar als premonstratenzer en vertrouweling van de legaat, zelf het initiatief tot een aanval heeft genomen. Natuurlijk verplaatste hij zich te paard, zoals de legaat. Als hij daarbij inderdaad een maliënkolder en helm droeg, was dat niet onverstandig; de kruisvaarders waren voortdurend aan aanvallen en beschietingen blootgesteld. Dat hij door te vechten als een ridder zelfs de riddernaam verwierf, is in deze standsbewuste maatschappij wel heel weinig plausibel. De kans is groot dat hij pas later in de abdij van Vicoigne met deze titel is getooid, zoals hem eveneens pas in Vicoigne, nog niet eens door Nicolaas van Montigny, de befaamd geworden benaming *miles albus* of *le Blanc gendarme* is gegeven⁶⁷. Ondanks alle suggesties van het tegendeel in talrijke publicaties is Egidius bij Damietta nimmer als 'de witte ridder' betiteld.

⁶⁴ OLIVIER, *Historia Damiatina*, cap. 25; ed. HOOGEWEG, 205-207. Vergelijk POWELL, *Anatomy of a crusade*, 151.

⁶⁵ Verzorgen van wonden: zo op 31 maart 1219; OLIVIER, *Historia Damiatina*, cap. 25. Pelagius: *Gesta* (zie noot 63) 78. Regnerius: OLIVIER, *ibidem*, cap. 18. <JACOBUS VAN VITRY>, *Historia orientalis*, cap. 19 (achtervolgning).

⁶⁶ Vergelijk een kapelaan van Jean de Joinville die in 1250 bij Damietta, met zwaard en helm, acht vijanden op de vlucht joeg, waarna men zei: 'Vez-ci le prestre monsignour de Joinville, qui a les huit Sarrazins desconfiz'; aldus bijna 60 jaar later JOINVILLE, *Histoire de Saint Louis*, ed. N. DE WAILLY (Parijs 1868), cap. 52, p. 93.

⁶⁷ *Communiter appellabatur posthac Miles albus, vel le Blanc gendarme, ut referunt Viconiae Documenta*; Jean BLANPAIN, in HMMV, ed. HUGO, 215, noot a.

De vierde episode betreft de inname van Damietta. Eerst verkondigde Egidius, die gewapend met het christenvolk rondging op zoek naar een prooi⁶⁸, het volk in een preek dat de Heer de stad aan de christenen had overgeleverd. Daarna greep de abt zijn lans, gaf zijn paard hiermee de sporen en bereikte weldra de stadspoort die vanzelf voor hem openging. Toen hij met de zijnen naar binnenreed, vonden zij niemand die zich kon verdedigen of zelfs maar beschermen, aldus Nicolaas, die zich hierbij expliciet beroept op het hem door zijn medebroeders overgeleverde relaas van Egidius' 'wapendrager'.

Juist hier kunnen we vaststellen hoe weinig waarheidsgetrouw Nicolaas' bericht is. Zoals gezien werd de stad volgens Egidius' brief in het holst van de nacht ingenomen, dankzij legaat Pelagius met bijstand van zijn vertrouwelingen en enkele soldaten in zijn dienst. Waarop de auteur hier doelt, wordt duidelijk uit andere bronnen. De ongeduldig geworden legaat bedacht een plan dat hij uitsluitend besprak met enkele geestelijken en ridders uit zijn personeel. Nog vóór middernacht bereikte hij met deze ridders en hun mannen de stadsgracht. Nadat op aanwijzing van de legaat een kapotte brug begaanbaar was gemaakt, staken de aanvallers de poort van de eerste muur in brand, passeerden snel de ruimte naar de tweede muur, plaatsten ladders ertegen, klommen omhoog en bezetten een toren. Anderen staken toen de poort van de tweede muur in brand en drongen daardoor naar binnen⁶⁹. Tot de vertrouwelingen van de legaat behoorde ongetwijfeld zijn penitentiarius Egidius. Hij zal de legaat naar de stadsmuren hebben vergezeld en de verdere nachtelijke gebeurtenissen meelebeefd, met zijn bediende. Maar het waren krijgslieden, naar verluidt uit de regio van Rome, die met ladders de muur beklommen en een toren veroverden, de beslissende actie. Egidius heeft dus geen profetische preek tot het volk gehouden, is niet aan het hoofd van zijn gezelschap met een lans op een stadspoort af gereden en niet voorop de stad binnengegaan door een poort die vanzelf openging. Wat we misschien van Nicolaas' verhaal mogen overhouden, is dat Egidius vrij snel na de actie der Italianen de stad heeft betreden en daar de talloze zieken en doden aanschouwde. Wat hij of zijn gewezen 'wapendrager' ook aan de kanunniken

⁶⁸ *circuit quaerens ut capiat*, naar 1 Petrus 5: 8: (*diabolus*) *tamquam leo rugiens circuit quaerens quem devoret*.

⁶⁹ JACOB VAN VITRY, *Ep.* VI, ed. HUYGENS, 125-126, r. 71-85; Albertus MILIOLUS, *Liber de temporibus et aetatibus*, ed. O. HOLDER-EGGER, MGH, SS, 31 (Hannover 1903) 500. Vergelijk POWELL, *Anatomy of a crusade*, 162.

heeft verteld, het door Nicolaas te boek gestelde eindresultaat is geen geschiedenis meer maar legende.

Nicolaas' laatste verhaal betreft Egidius' terugreis. Toen hij met de zijnen na vele overwinningen naar huis terugkeerde, maakte hij afzonderlijk een omweg naar Rome om de paus te bezoeken. Deze wist allang van zijn krijgshaftige daden, ontving hem spoedig en hoogst eervol (hij stond Egidius niet toe zijn voet te kussen) en verleende hem de bevoegdheid overal te prediken, met name het kruis, zo besluit Nicolaas.

Op een ontmoeting van Egidius met paus Honorius III kom ik terug in de volgende paragraaf. Met het oog op een afsluitende evaluatie van Nicolaas' verhalen vermeld ik hier alvast dat een dergelijk bezoek niet tijdens Egidius' terugreis uit Egypte maar op zijn minst vier jaar later zal hebben plaatsgevonden. Ook toen werd hem door de paus niet de uitzonderlijke *licentia ubique predicandi* verleend.

De conclusie is dat in Nicolaas' verhalen hooguit glimpen van historisch-biografische feiten zijn te ontwaren. Verhaaltechnisch is het relaas bekwaam opgezet, rond een abt die eerst rovers tot zijn conversen maakt en doodsvijanden verzoent, dan met hen allen op kruistocht gaat en dappere daden verricht, totdat dit gezelschap na vele overwinningen weer op huis aangaat, waarbij de abt nog een ommetje maakt langs de paus. Met Egidius' biografie houdt dit alles slechts losjes verband. Het discours van Nicolaas is eerder hagiografisch, met alle biografische beperkingen van dien, zoals de reductie van historische realiteiten tot stichtende verhalen waarin de daden van een man Gods centraal staan en de opsiering van die verhalen met spectaculaire en schijnbaar nauwkeurige details⁷⁰. Anders dan tot dusver is gedaan, moeten we deze fraaie verhalen maar niet al te serieus nemen en in geen geval op één lijn stellen met de primaire bronnen over de kruistocht naar Damietta.

Egidius: van zijn eerste tot zijn tweede kruistocht

Na het echec van de kruistocht in Egypte in november 1221 was het kruistochtvuur allerminst gedoofd. De hoop ging nu uit naar de allang

⁷⁰ Schijnbaar nauwkeurig: zo de persoonsnaam Druard, de plaatsnaam Keiem, de volmacht om overal te prediken.

aangekondigde expeditie van keizer Frederik II, tevens koning van Sicilië, die steeds weer werd uitgesteld. Gedurig aangespoord door paus Honorius III zwoer Frederik II tijdens een onderhoud van paus en keizer in maart 1223 te Ferentino om op Sint-Jan (24 juni) 1225 te zullen vertrekken. Spoedig daarna verliet een stroom van brieven de pauselijke kanselarij om dit grote nieuws wijd en zijd te melden en een nieuwe campagne op gang te brengen. Tot de geadresseerden behoorden de kruispredikers in heel Europa, onder wie uiteraard Egidius, die op 26 april tot hernieuwde actie werden aangespoord⁷¹. In mei 1223 stuurde paus Honorius bovendien een tamelijk uitvoerig schrijven aan de gelovigen in Vlaanderen en Brabant, het werkterrein van frater Egidius, die wel de hand zal hebben gehad in het verkrijgen van deze brief om zijn campagne te ondersteunen⁷². De paus wees de Vlaamse en Brabantse gelovigen erop dat de zaak van de kruistocht voorspoed en tegenspoed kende. Omstandig stond hij stil bij de verwonderlijke successen te Damietta, die helaas door het zondige gedrag van de overwinnaars waren verspeeld. Maar de barmhartige God schonk nieuwe hoop door de belofte van keizer Frederik, aldus de paus, die besloot met de oproep: 'Ontwaakt nu wie slaapt, wordt wakker uit de werken des doods, zodat Christus over u zal lichten', gevolgd door de gebruikelijke toezegging van de volle kruistochtaflaat⁷³. Met deze boodschap kon Egidius, vermoedelijk nog steeds plebaan van Leeuw, opnieuw geïnspireerd op pad gaan.

Over zijn preektoernees sinds het voorjaar van 1223 is ons niets bekend. Andere werkzaamheden van Egidius voor de kruistocht komen echter aan de orde in drie pauselijke brieven aan zijn adres die alle van 12 mei 1225 dateren. Uitsluitend overgeleverd in de Vaticaanse registers, zijn ze pas aan het eind van de negentiende eeuw bekend geworden. Alle drie zijn ze geadresseerd aan *E. abbati de Middelborc, Premonstratensis ordinis*⁷⁴. In mei 1225 was de voormalige pastoor van Leeuw dus abt van de Onze-Lieve-Vrouwabdij in de Zeeuwse hoofdstad Middelburg, de

⁷¹ Dit schrijven is (mede) gericht aan *aliis ad predicationis officium per singulas mundi provincias deputatis*; PRESSUTTI, *Regesta Honorii Papae III*, nr. 4329 (Lateraan, 26 april 1223).

⁷² *Ibidem*, nr. 4388 (Lateraan, mei 1223). Editie: HUGO, SAM, 1, 122-123. Hij zal deze brief wel hebben bekostigd.

⁷³ De geciteerde woorden: naar Efeze 5: 14.

⁷⁴ PRESSUTTI, *Regesta Honorii Papae III*, nr. 5482, 5483, 5484. Editie J.G. KRUISHEER, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, II (Assen en Maastricht 1986), nr. 445, 446, 447, met reconstructie van de in de registers zoals gebruikelijk bekorte tekstgedeelten.

abdij waarin hij misschien ooit was ingetreden. Naar alle waarschijnlijkheid bekleedde hij dit ambt toen nog niet lang. Dat laat zich raden uit een vierde ongeveer gelijktijdig gegeven oorkonde van paus Honorius III waarin een petitie wordt ingewilligd van broeders die blijkens de overlevering van deze brief in het Middelburgse abdijsarchief de abt en de kanunniken van Middelburg waren⁷⁵. Getuige het bewaard gebleven fragment van dit privilege hadden de broeders er zich over beklaagd dat zij voor de wijding van een nieuwe abt werden afgeperst. De paus verbood deze praktijk onder verwijzing naar de 'statuten van het algemene concilie', waarbij hij doelde op canon 63 van het Vierde Lateraans Concilie van 1215; daarin was de praktijk om voor wijdingen tegenprestaties te vragen in felle termen veroordeeld⁷⁶. Terecht is opgemerkt dat dit Middelburgse verzoek erop wijst dat abt Gillis/Egidius nog niet lang voordien als abt was aangetreden⁷⁷. Blijkbaar had de Utrechtse bisschop Otto II van Lippe (1215-1227) een volgens het convent onmatige tegenprestatie voor de wijding van Egidius geëist en wenste het zich voor de toekomst tegen een soortgelijke financiële aderlating in te dekken.

De aan abt Egidius persoonlijk gerichte brieven, die bij mijn weten nog geen aandacht hebben gekregen, houden alle drie verband met zijn ambt als kruisprediker.

Volgens de eerste brief had Egidius de paus het volgende te kennen gegeven. In de streken waarin de paus hem gemachtigd had het kruis te preken, verbleven personen die uit het land van overzee geld mee naar huis hadden genomen dat zij van stervenden hadden ontvangen voor de hulp aan het Heilige Land. De bedoelde personen waren geëxcommuniceerd door bisschop Pelagius van Albano, toen pauselijk legaat, aldus de *narratio* van deze brief, die ons kennelijk terugvoert naar Damietta. Op Egidius' vraag hoe nu met deze personen te handelen, beschikte de paus dat hij hen uit de ban mocht ontslaan mits zij het bewuste geld ten bate van de kruistocht terugbetaalden. Egidius moest deze gelden en andere die hem voor hetzelfde doel in handen kwamen, zorgvuldig bewaren en schriftelijk verantwoorden totdat de paus daarover een beschikking trof, zo eindigt deze eerste brief. Wellicht had Egidius zelf er bij Damietta

⁷⁵ PRESSUTTI, *Regesta Honorii Papae III*, nr. 5484. Editie KRUISHEER, *Oorkondenboek II*, nr. 448, met de datering 1225, [apr. 30] / [mei 6] / [mei 14].

⁷⁶ Concilium Lateranense IV, c. 63; G. ALBERIGO ed., *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* (Bologna 1973) 265.

⁷⁷ M.S. POLAK, 'De abten van Middelburg (1123-1574)', *Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland*, 1998, 1-31, aldaar 15.

voor gezorgd dat de legaat de bedoelde Vlaamse of Brabantse kruisvaarders in de ban had gedaan, die hij nu ongedaan wilde maken om het nooit afgedragen geld alsnog voor de kruistochtzaak in handen te krijgen. Tevens blijkt dat hij een rol van belang speelde in de gecompliceerde inning en bewaring van de voor de nieuwe kruistocht bestemde geldbedragen.

Dat laatste wordt nog duidelijker in de tweede brief, waarin we het volgende vernemen. De paus had Egidius gemachtigd om in de gebieden waarin hij het kruis predikte, het geld te verzamelen dat door de gelovigen nagelaten was of op andere wijze bestemd werd voor de hulp aan het Heilige Land; degenen die dat geld achterhielden mocht hij met kerkelijke straffen tot afdracht dwingen. Nu beweerden de bisschop van Kamerijk en de hertog van Brabant dat dit geld aan hen moest worden betaald, waarvoor zij zich op pauselijke brieven beriepen⁷⁸. Ze hadden dat in hun termijngebieden al vrijwel geheel geïnd en zagen er niet van af ook de rest te vorderen. Van deze bedragen hadden de tempeliers, de johannieten en enkele anderen een en ander ontvangen. Op Egidius' verzoek om instructie besliste de paus als volgt. De bisschop en de anderen moesten het bedoelde geld aan Egidius ter hand stellen, ofwel de pauselijke oorkonden waarop zij zich beriepen aan de paus opsturen, waarbij ze het geld ondertussen zorgvuldig moesten bewaren. Het gold hier een dwangbevel op gezag van de paus, zonder beroepsmogelijkheid. Na onderzoek van hun brieven zou de paus naar recht en billijkheid handelen, zo besluit deze brief.

De hierin behandelde kwestie is evident van meer gewicht dan die in de vorige. Egidius was blijkbaar in conflict geraakt met de Kamerijkse bisschop, Godfried van Fontaines (1219-1236/1237), en ook met hertog Hendrik I van Brabant, over de inning en besteding van de kruistocht-gelden die door leken werden geschonken. Paus Honorius probeerde sinds ongeveer 1220 de inning van kruistocht-gelden, zowel de belasting van een twintigste op kerkelijke instellingen als de bijdragen van leken uit de afkoop van de kruistochtgelofte en uit giften, in handen te brengen van pauselijke kapelaans en andere vertrouwelingen⁷⁹. Kennelijk had

⁷⁸ *pretextu quarumdam litterarum eis in proximo preterito passagio a sede apostolica indultarum ipsam sibi deberi pecuniam asserentes*; KRUISHEER, *Oorkondenboek* II, nr. 446. *passagium*: de overvaart naar het Heilige Land.

⁷⁹ Over Honorius' financiële beleid: A. GOTTLÖB, *Die päpstlichen Kreuzzugssteuern des 13. Jahrhunderts* (Heiligenstadt 1892) 177-184; POWELL, *Anatomy of a crusade*, 97-103.

Egidius uitdrukkelijk de opdracht ontvangen de gelden van de gelovigen zelf te innen en vast te houden tot de curie over hun bestemming beschikte. De tegenpartij beriep zich op pauselijke privileges, tot Egidius' kennelijke ergernis; daardoor kon hij niet naar het hem ter beschikking staande wapen van de excommunicatie grijpen. Paus Honorius sympathiseerde met hem, maar wilde de door Egidius gegispte ambtsdragers, niet de minsten, de mogelijkheid tot verweer bieden, de voor de curie gebruikelijke procedure. Meer is er over dit geschil niet bekend.

De derde brief is een privilegebrief. Abt Egidius van Middelburg, door de paus belast met de kruisprediking in Vlaanderen en Brabant, ontving het recht om in gebieden waarover het interdict was uitgesproken toch mis te lezen en het kruis te prediken. Verder mocht hij armen en zieken of anderszins ongeschikten van hun kruisgelofte ontslaan, mits ze naar vermogen een bijdrage leverden aan de uitzending van krijgers in hun plaats. Indien ze ook daarvoor te arm waren, moesten ze hun krachten met andere armen bundelen, zodat ze samen een krijger konden sturen, dat alles met behoud van de kruistochtaflaat, zo eindigt deze derde brief. Deze bevat niets opmerkelijks. De vergunning om te werken in gebieden onder interdict was toen standaard voor kruispredikers⁸⁰. Dat gold ook voor de machtiging om voor de strijd ongeschikten van hun gelofte te ontslaan tegen een passende tegenprestatie en het verlenen van de aflaat aan gelovigen die hun bescheiden krachten bundelden⁸¹. Voor ons het meest informatief is dat abt Egidius van Middelburg, in het diocees Utrecht, onveranderd belast bleef met de kruisprediking in Vlaanderen en Brabant, dus in de diocesen Doornik, Kamerijk en mogelijk Luik.

Kennelijk was hij toen in deze gebieden de pauselijke gemachtigde voor kruistochtaangelegenheden bij uitstek, in contact met prominenten in kerk en wereld, tevens beheerder van aanzienlijke voor de kruistocht bestemde sommen geld. De verlening van drie brieven aan hem persoonlijk op één dag en van de oorkonde voor het convent van Middelburg vrijwel tegelijkertijd, wijst op de persoonlijke aanwezigheid van abt Egidius bij de

⁸⁰ Deze openingszin is vrijwel letterlijk ook de openingszin van een soortgelijke brief van Honorius III aan acht kruispredikers in vier diocesen van 7 maart 1224; PRESSUTTI, *Regesta Honorii Papae III*, nr. 4843; editie C. RODENBERG, *Epistolae saeculi XIII e regestis pontificum romanorum selectae*, I (Berlijn 1883), nr. 244.

⁸¹ Beide elementen reeds in de kruistochtoproep van paus Innocentius III van april 1213 (*Quia maior*); zie J.P. MIGNE, *Patrologia latina*, 216, kol. 818-819, daarna in allerlei stukken herhaald en verijnd.

curie⁸². Ze zijn alle gegeven te Tivoli waar paus Honorius III vanaf eind april tot half juni 1225 verbleef. Daar, niet in Rome, zal Egidius de kerkvorst hebben ontmoet. De reden voor zijn reis zullen we wel primair mogen zoeken in zijn conflict met de Kamerijkse bisschop en Brabantse hertog over de kruistochtgeldten, waarvoor hij ruggensteun bij de paus zocht, terwijl de recente botsing van zijn convent met de Utrechtse bisschop de verre tocht nog effectiever maakte. Volgens Nicolaas van Vicoigne heeft Egidius de paus al op zijn terugreis van de kruistocht ontmoet, wat niet lang geleden nog werd aangevuld met de suggestie dat Egidius toen ook zijn benoeming tot abt in ontvangst zal hebben genomen⁸³. Maar in mei 1225 was hij geenszins op terugreis van de in 1221 geëindigde kruistocht, premonstratenzer abten werden niet door de paus benoemd en het conflict met de Utrechtse bisschop betrof nu juist de door de bisschop verrichte wijding. Heeft Egidius de paus dan misschien tweemaal bezocht, op terugreis uit Egypte en nogmaals in mei 1225? De kroniek van Vicoigne rept echter eenduidig van een eenmalig evenement, dat voor Egidius heel eervol verliep, zoals hij later zelf met trots moet hebben verteld. Dat zal ook wel juist zijn. Egidius was in 1225 al meer dan een decennium als kruisprediker actief, had de kruistocht naar Damietta meegemaakt en toen legaat-bisschop Pelagius gediend die in 1225 nog altijd actief was voor de paus⁸⁴. Veteraan Egidius mocht wel op een persoonlijke audiëntie en een vriendelijke bejegening rekenen en op brieven die zijn positie als pauselijk gemachtigde in Vlaanderen en Brabant moesten verstevigen.

In mei 1225 was Egidius dus abt van Middelburg, hoogstwaarschijnlijk nog niet lang. En hij is dat ook niet lang gebleven. In de gehele literatuur wordt aangenomen dat hij als abt van Middelburg tot abt van Vicoigne zal zijn verkozen, echter ten onrechte. Egidius heeft het eerste ambt al spoedig neergelegd. Dat blijkt allereerst uit een schrijven van paus Honorius III aan zijn kruispredikers dat vermoedelijk van 11 januari 1227 dateert. Van het vertrek van keizer Frederik II op Sint-Jansdag 1225 was niets terechtgekomen, maar nu kon paus Honorius dan toch berichten dat de keizer zich gereedmaakte om in augustus aanstaande

⁸² De brieven nr. 445 en 446 beginnen bovendien met de woorden *Significasti nobis*, kennelijk persoonlijk.

⁸³ POLAK, 'De abten van Middelburg', 15.

⁸⁴ In juli 1225 sprak hij namens de paus met keizer Frederik II; DONOVAN, *Pelagius and the Fifth Crusade*, 108.

de kruistocht te aanvaarden; nieuwe kruisprediking was dus urgent. Blijkens de Vaticaanse registers werd deze brief verstuurd aan vijftien met naam en/of ambt genoemde personen en vijf collectieven. Tot de vijftien aangeschreven personen behoorde 'magister Egidius van Brabant, kruisprediker'⁸⁵. Begin 1227 werd hij door de pauselijke kanselarij dus niet meer als abt van Middelburg betiteld, en daar werden mutaties in kerkelijke carrières uitstekend bijgehouden⁸⁶. Naar Egidius' beweegredenen om zijn abbatiaat neer te leggen kunnen we slechts gissen. Mogelijk bleek Middelburg, aan de overzijde van de Schelde, te excentrisch gelegen voor zijn kruispredikersactiviteiten die hem in deze jaren van nieuwe hoop geheel in beslag kunnen hebben genomen, of maakten de Middelburgse broeders bezwaar tegen zijn veelvuldige absentie. Zijn korte en door andere zaken in beslag genomen bewind in Middelburg verklaart mede waarom in de bronnen geen ander spoor van zijn abbatiaat aldaar is te vinden dan de hier besproken brieven. In de Walcherse abdij is hij slechts een passant geweest.

Zijn grote betrokkenheid bij de nieuwe kruistocht blijkt ook anderszins: opnieuw nam hij er zelf aan deel. Paus Honorius III overleed op 18 maart 1227, maar de een dag later gekozen Gregorius IX zette de voorbereidingen krachtig voort. Onder het jaar 1227 bericht Boudewijn van Ninove dat magister Egidius van Leeuw, later abt van Vicoigne, met broeder Andreas, pastoor van Ninove, en hun metgezel Johannes van Outer (bij Ninove) rond Sint-Jan (24 juni) samen met talloze andere kruisvaarders vertrokken om het Heilige Land overzee te gaan bevrijden. Omstandig en partijdig verhaalt Boudewijn dat keizer Frederik de dui-zenden kruisvaarders die zich in de haven van Brindisi verzamelden zo lang in de hitte van de zomer en de ongezone lucht vasthield dat velen van alle rangen en standen daar de dood vonden, ook broeder Andreas van Ninove. Toen de overgebleven kruisvaarders op 8 september in zee staken, begaven ze zich in een hachelijke situatie: Frederik II werd door paus Gregorius geëxcommuniceerd, zo besluit Boudewijn⁸⁷.

⁸⁵ *In e(undem) m(odum) magistro Egidio de Braibant predicatori Crucis*; PRESSUTTI, *Regesta Honorii Papae III*, nr. 6157 (1227, 11 januari). Collectieven: bijv. de kruispredikers in de kerkprovincies Keulen, Mainz, Salzburg.

⁸⁶ Zo heet *Iohannes scolasticus Xantensis* (*ibidem*, nr. 3135; 2 maart 1221) nu *abbas sancti Trudonis*. De scholaster van Xanten werd eind 1221 deken van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Aken en eind 1222 abt van Sint-Truiden; H. KESTERS, 'Jan van Xanten, kruistochtprediker en abt van Sint-Truiden', *Ons Geestelijk Erf* 28 (1954) 11-12.

⁸⁷ *Chronicon*, MGH, SS, 25, 542. Egidius' vertrek samen met plebaan Andreas in 1227 wordt ook vermeld in een passage in de *Historia foundationis Ninivensis abbatiae*

Dadelijk valt op dat ook Boudewijn Egidius niet betitelt als abt van Middelburg maar hem zoals eerder onder het jaar 1214 naar de plaats Leeuw vernoemt, nu echter zonder vermelding van een pastoorsambt daar. Zoals gezien maakt de curie hiervan evenmin melding. Egidius zal na zijn abbatiaat dus niet opnieuw pastoor van Leeuw zijn geworden. De kruisprediker reisde in vertrouwd gezelschap naar Brindisi en zal daar op of omstreeks 8 september in zee zijn gestoken. Hoewel ook de keizer ziek was geworden, scheepte hij zich op de genoemde dag in, maar zijn toestand verslechterde dusdanig dat hij twee dagen later terugkeerde om te genezen; hij beloofde nu in mei van het volgend jaar te zullen vertrekken. Dit was in de ogen van de nieuwe paus een uitstel te veel; reeds op 29 september volgde de excommunicatie. Intussen kwamen de vanaf 21 augustus geleidelijk uitgevaren kruisvaardersschepen in Akko aan. Toen de tijding van 's keizers excommunicatie hen bereikte, keerden vele kruisvaarders met de eerstvolgende overvaart in september-oktober 1227 terug, terwijl circa 800 gebleven ridders zich tot het volgend voorjaar slechts bezighielden met de bouw van versterkingen⁸⁸. Het is wel zeker dat Egidius, man van de paus, dadelijk is teruggekeerd. Op zijn tweede kruistocht heeft hij dus geen krijgsverrichtingen meegemaakt, ook niet indien hij nog tot het voorjaar is gebleven. Dit maakt het onmogelijk om de heldenverhalen van Nicolaas van Vicoigne, inclusief de veronderstelde conversen, Ingrekins en Blauwvoeten, op Egidius' tweede kruistocht te betrekken⁸⁹. Na zoveel jaren van ijveren voor de nieuwe kruistocht, waarvoor hij misschien zelfs zijn abbatiaat van Middelburg had opgegeven, moet magister Egidius een ontgoocheld man zijn geweest.

De laatste bestemming: abt van Vicoigne

Over de lotgevallen van Egidius na zijn terugkeer, mogelijk reeds eind 1227, is niets bekend tot zijn aantreden als abt van de prominente abdij Vicoigne in het graafschap Henegouwen, die niet tot de circarie van Brabant maar van Vlaanderen behoorde en niet tot het bisdom Kamerijk maar Atrecht. Waarom de keus op hem is gevallen, onttrekt zich aan onze

die naar Boudewijns *Chronicon* werd vervaardigd; zie BIJSTERVELD en VAN DE PERRE, *Het mirakelboek*, 156 (tekst), 36 (toelichting).

⁸⁸ Zie Wolfgang STÜRNER, *Friedrich II.* (2 dln., Darmstadt 1992-2000) 2, met name 130-132, 143-144.

⁸⁹ Zo WARLOP, *De Vlaamse adel* I, 327; zie noot 57.

waarneming; het zal mede een bewijs zijn van zijn groot prestige als kruistochtprediker binnen de orde. In welk jaar hij aantrad, wordt nergens gezegd. Volgens de kroniek van Vicoigne stierf zijn ambtsvoorganger Walter van Quesnoy op de vijftiende maart van een aanvankelijk ongenoemd jaar dat in de slotzin van de passage over hem wordt geëxpliciteerd als 1229 en gepreciseerd op een wijze die ook uitsluitend 15 maart 1229 oplevert. Deze uitgebreide wijze van datering komt echter in de door Nicolaas van Montigny vervaardigde voortzetting nergens anders voor en stamt ongetwijfeld uit veel later tijd; mogelijk betreft het hier een randglosse die later in de tekst terecht is gekomen⁹⁰. Vermoedelijk was alleen het jaar 1229 gegeven en was deze precisering het werk van een broeder die zich niet bewust was van het toenmalige gebruik van de paasstijl, die voor de vijftiende maart niet tot 1229 maar 1230 leidt. Indien abt Walter inderdaad op 15 maart 1230 is overleden, zal Egidius hem omstreeks april 1230 zijn opgevolgd.

Uit zijn abtsperiode zijn drie oorkonden tot ons gekomen waarin hij bij name wordt genoemd. In september 1230 oorkondde proost Petrus en deken Roger van het kathedraal kapittel te Kamerijk samen met *Egidius abbas totusque conventus Viconiensis ecclesie* de overeenkomst die zij hadden gesloten over het door de abdij verschuldigde *terrarium* voor diverse landerijen in Onnaing⁹¹. De tweede oorkonde, gedateerd februari 1233 (nieuwe stijl 1234), werd gegeven door abt Walter van Hasnon en zijn convent, de naburige benedictijner abdij waarvan de oorsprong terugging tot de zevende eeuw. De abt en het convent verleenden volledige gebedsgemeenschap aan de abdij van Onze-Lieve-Vrouw van Vicoigne *per manum domini Aegidii tunc abbatis*, voor de kanunniken zoals voor een monnik van Hasnon zelf, en voor de conversen een *septenarium*. De broeders van Vicoigne vergunden hetzelfde aan het convent van Hasnon⁹².

⁹⁰ De eerste vermelding: *18. sui regiminis anno Idus Martii, veris initio ... ab hac vita transiens*, de slotzin: *Obiit autem anno gratie 1229, feria 5, indictione 2, epacta 23*; HNV, ed. HELLER, 307.

⁹¹ Onnaing, dep. Nord, arr. Valenciennes. *Terrarium*: heffing voor de toestemming om nieuw in cultuur gebrachte grond te exploiteren. Naar de cartularia van Vicoigne, gekopieerd door GENNEVOISE in Cartulaire van Vicoigne, 11 delen met supplement (in ms., 1929, thans in de abdij Averbode), deel 3, nr. 348, met de verwijzing 'Cartul. 21.191, n° 11 (Hainaut)'. Voor deze informatie dank ik Herman Janssens te Averbode. De cartularia van Vicoigne uit de 12e en 13e eeuw: Rijsel, Archives départementales du Nord, inv. H (059) 0095*, 0096*, 0097*. Origineel van deze oorkonde: ibidem, Chapitre métropolitain de Cambrai, inv. 4 G 615, pièces 6395 à 6405.

⁹² Hasnon, dep. Nord, arr. Valenciennes, kanton Saint-Amand-des-Eaux. *Septenarium*: dodenmis op de zevende dag. De veel omvangrijker verplichtingen voor een kanunnik

De derde oorkonde, die dateert van mei 1234, bericht de verkoop door ridder Willem van Melsele van een hoeve te Melsele aan de abdij van Vicoigne, door tussenkomst van afgevaardigden van gravin Johanna van Vlaanderen, die *Egidium abbatem et predictam Viconiensem ecclesiam* in het bezit ervan stelden⁹³. Over de persoon van Egidius zegt dit drietal oorkonden uiteraard niet veel.

Voor biografische informatie keren we nog eenmaal terug naar Nicolaas van Montigny, die zijn bewonderend verhaal over abt Egidius, een ster onder de sterren volgens hem⁹⁴, begon met drie verhaalelementen die zeker betrekking hebben op zijn abbatiaat van Vicoigne en besloot met een gegeven dat zich minder duidelijk laat plaatsen. Over de persoon van de abt vernemen we vooraf dat deze een vrome inborst bezat, bijzonder mild was voor de naasten en behoeftigen maar streng voor zichzelf, terwijl hij verderop ook nog als een man met een rijzig en knap voorkomen wordt geportretteerd⁹⁵. Nicolaas weet echter ook enkele concrete gegevens over zijn bestuur te melden, allereerst een tweetal weldaden die hij de kanunniken bewees. Hij zorgde ervoor dat ze ieder een derde stel onderkleden kregen en bovendien een halve pint wijn bij het middagmaal. Dit laatste ging niet zonder slag of stoot. Toen hij hiervoor toestemming vroeg aan de abten van Prémontré en van Laon (het moederklooster van Vicoigne), weigerden zij die te geven: al woonden zij tussen de wijngaarden en bezaten zij er vele, zelfs hun eigen kanunniken kregen die portie niet. Egidius zou hun hebben geantwoord dat zij dan wel veel wijngaarden bezaten maar dat hij een heleboel geld had verworven, zodat zijn voorname kon worden gerealiseerd. Bij deze reactie is steeds gedacht aan geldmiddelen die Egidius uit de buit van Damietta ter beschikking stonden en hoewel een dergelijk vermogen misschien niet in de geest van de orde was, moet dat haast wel juist zijn⁹⁶.

Ondanks deze goedgunstigheid jegens zijn medekanunniken leefde hij vrijwel geen dag met hen in vrede, aldus vervolgt Nicolaas met de hem

worden niet omschreven. Editie: HUGO, *Annales* I/2, kol. DCLXXXV-DCLXXXVI. Naar deze druk: GENNEVOISE, *Cartulaire*, deel 3, nr. 357.

⁹³ Melsele, nu prov. Oost-Vlaanderen, deelgemeente van Beveren. Tekst: GENNEVOISE, *Cartulaire*, deel 3, nr. 359, naar 'Cartul. 21.190, n° 32 (Flandre)'.

⁹⁴ *sicut stella differt ab altera in splendore, iste inter primevos emicuit*; HMV, ed. HELLER, 307.

⁹⁵ (In de passage over het bezoek: aan de paus:) *Erat autem stature eius proceritas pulcherrima valde*; *ibidem*, 309.

⁹⁶ Zie het citaat in noot 48. Deze verklaring sinds PETIT-RADEL, 'Gillis de Lèwes', 161.

kenmerkende overdrijving. Op hun instigatie werd abt Egidius door de kloostervisitatoren zwaar bestraft omdat hij de statuten van de orde had overtreden. Hij had namelijk een bisschop van elders die hij op kruistocht had leren kennen door zijn convent met een feestelijke processie laten inhalen, hoewel dat voorrecht alleen de diocesane bisschop, *in casu* die van Atrecht, toekwam. De bestraffing, mogelijk een flinke periode waarin de abt zijn zetel in het koorgestoelte moest missen, droeg hij volgens Nicolaas' lofzang nederig, zachtmoedig en zonder wrok.

Nadat hij vervolgens het hierboven besproken relaas van Egidius' kruisprediking en kruistocht had gedaan, besloot Nicolaas zijn relaas met de volgende anekdote. Toen Egidius tot het volk predikte in een van de kerken van Gent, richtte hij zich in het bijzonder tegen de woekeraars; hij zag de stad vrijwel totaal door deze zonde verdorven. Na afloop van de preek deed hij hen in de ban, echter niet met de gebruikelijke kaars maar, vanwege de verfoeilijke aard van de woekerpraktijken, met een nachtlamp of een op varkensvet brandende lamp⁹⁷. Dat deed hij ten overstaan van allen en daarmee haalde hij zich bijna de dood op de hals, aldus Nicolaas, die zijn held aldus tot het laatste toe met een aureool van heroïsche deugden omgaf. Wanneer deze scène zich zou hebben afgespeeld, is minder duidelijk. Het fulmineren tegen het vragen van hoge rente aan medechristenen behoorde tot de hervormingen die kruispredikers moesten propageren; bekend is de strijd tegen de woeker door de kruistocht-legaat Robert Courson in Frankrijk⁹⁸. Als Egidius ooit in Gent een ban heeft uitgesproken, dan krachtens zijn licentie als kruisprediker. Wellicht heeft de beschreven scène al vóór zijn abbatiaat plaatsgevonden, dan niet tijdens zijn eerste campagne, waarmee dit verhaal hier immers niet wordt verbonden, maar tijdens de tweede van 1223-1227. Indien hij Gent als abt van Vicoigne heeft bezocht, zou hij nogmaals op pad moeten zijn gegaan na de oproep tot een nieuwe algemene kruistocht door paus Gregorius IX in 1234.

Wanneer is Egidius overleden? Noch zijn sterfdag noch zijn sterfjaar worden door Nicolaas vermeld; hij zegt uitsluitend dat Egidius stierf in het zesde jaar van zijn bewind.

⁹⁷ *communem ecclesie modum non servans ad excommunicandum tales, qui fit cum candela, ob detestationem fenoris sed mandato crucibulo sive sagimentario, cernentibus cunctis, anathematizavit*; H MV, ed. HELLER, 309. Bij het uitspreken van een excommunicatie met kaars was er gelegenheid voor berouw zolang deze brandde. Brandden de genoemde gelegenheidslampen misschien korter?

⁹⁸ Over zijn missie (1213-1215) zie POWELL, *Anatomy of a crusade*, 33-41; woeker: aldaar, 36, 38.

Zijn sterfdatum is uit andere bron bekend. Een uit Vicoigne afkomstig *Breviarium* dat op de jaren 1270-1280 wordt gedateerd, opent met een gelijktijdige kalender die in later tijd werd aangevuld. Tot de oorspronkelijke notities behoort de memorie van abt Egidius op de negende maart⁹⁹. Al decennia eerder was op deze zelfde dag de memorie van 'magister Egidius, abt van Vicoigne, zaliger gedachtenis' genoteerd in het necrologium van Ninove, ongetwijfeld kort na zijn dood. De toevoeging *pie memorie* is in die tijd uitzonderlijk in dit boek, zeker voor abten buiten de eigen abdij¹⁰⁰. Het wijst opnieuw op de nauwe band tussen de abdij van Ninove en magister Egidius die we vanaf het begin van zijn carrière konden constateren. In andere oude necrologia zijn ook andere opgaven te vinden. In *Gallia christiana* (1725) en de *Annales* van abt Hugo (1736) werd terecht 9 maart aangehouden¹⁰¹.

Zijn sterfjaar is iets minder zeker. Indien Egidius in het zesde jaar van zijn bewind is overleden en, zoals hierboven verondersteld, omstreeks april 1230 is aangetreden, is hij overleden op 9 maart 1236. In de traditie van Vicoigne, zoals weergegeven in *Gallia christiana* en de *Annales* van Hugo, werd zijn dood echter op 9 maart 1237 gesteld. Of dit laatste jaar op een betrouwbare traditie is gebaseerd, staat evenwel niet vast. Wellicht werd teruggerekend van de sterfdatum 10 mei 1258 van Egidius' opvolger Gerardus de Chièvres, die volgens Nicolaas in zijn tweeëntwintigste jaar is overleden; dat zou zijn verkiezing, en dus ook Egidius' dood, op 1237 brengen. Volgens de informatie die het epitaaf van Gerardus' graf geeft, stierf Gerardus echter na een bewind van tweeëntwintig jaar, dus in zijn drieëntwintigste jaar¹⁰². Dat leidt opnieuw naar 9 maart 1236 voor Egidius' dood, welke datum de meest waarschijnlijke lijkt. Dan was hij abt van Vicoigne van omstreeks april 1230 tot 9 maart 1236¹⁰³.

⁹⁹ Zie de veilingcatalogus van *The Helmut N. Friedlaender Library*, 23-24 april 2001 (Christie, Manson & Woods International Inc., New York 2001), dl. 1, nr. 1. Waar het mooie handschrift zich thans bevindt, is mij niet bekend.

¹⁰⁰ *Comm. (...) et pie memorie magistri Egidii abbatis Viconie*; D. VAN DE PERRE ed., 'Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij van Ninove', *Analecta Praemonstratensia* 84 (2008) 68.

¹⁰¹ In Grimbergen, Bonne-Espérance, Braine en Cuissy: eveneens 9 maart. In Heylissen: 7 maart. In Berne: 8 maart. In Averbode: 14 maart. In Prémontré: 4 april (met dank aan Herman Janssens en Dirk Van de Perre). *Gallia christiana*, dl. 3 (1725), kol. 463. Hugo, *Annales*, dl. I/2, kol. 1076-1077.

¹⁰² Zijn sterfdatum: 10 mei, aldus het *Breviarium* van Vicoigne (zie noot 99), in een tweede iets latere hand. Zijn sterfjaar in het epitaaf: *Mille ducentis bis quinque, quater duodenis / Annis emensis, obiit (...); Quatuor hic lustris annoque bis iste Gerardus / Praefuit (...)*; zie *Gallia christiana*, 3, kol. 463, en HUGO, *Annales*, I/2, kol. 1077.

¹⁰³ Hij was abt van 1230 tot 1235 volgens GENNEVOISE, *L'abbaye de Vicoigne*, 1, 213, gevolgd door BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, 2, 436.

Zeventig jaar na zijn dood schetste Nicolaas van Montigny hem als een man die bij zijn leven uitblonk door heroïsche deugden en een zalige dood stierf, innig betreurd door zijn kanunniken. Het wekt geen verbazing dat in de vroegmoderne tijd, toen de heiligen en zaligen en opmerkelijke mannen en vrouwen van de diverse orden werden verzameld en in ordekalenders ondergebracht, in die van de premonstratenzers de naam van Egidius van Leeuw, *beatae memoriae*, niet ontbrak¹⁰⁴.

Conclusie

Gepoogd is hier alle nog beschikbare informatie over de levensloop van Egidius van Leeuw bijeen te brengen en kritisch te waarderen, met het volgende beeld als resultaat.

Egidius werd waarschijnlijk geboren te Zierikzee, in Zeeland, in de jaren 1175-1180. Misschien is hij ingetreden in de abdij van Middelburg. Hij behaalde de graad van *magister*, vermoedelijk in de *artes* te Parijs. In 1211 ondertekende hij vrijwel zeker een oorkonde voor de abdij Ninove in Brussel en in 1214 was hij pastoor van Leeuw bij Brussel, Sint-Pieters-Leeuw. Vanaf 1214 predikte hij het kruis in Brabant en Vlaanderen, waarbij hij grote aantallen mannen en vrouwen ertoe bracht de kruisgeloofte af te leggen. Naar verluidt wist hij tevens bandieten tot bekering te brengen en vrede te stichten tussen in een vete verwikkelde partijen die in later tijd voor de roemruchte Blauwvoeten en Ingrekins werden aangezien.

De kruisprediker nam zelf deel aan de door hem gepredikte kruistocht en zal met de deelnemers uit zijn missiegebied in 1218 uit een Zuid-Europese haven zijn overgevaren naar Damietta in Egypte. In het kruisvaarderskamp diende hij als penitentiarius van kardinaal-bisschop Pelagius van Albano, die als pauselijk legaat tot de leiders van de expeditie behoorde. Als vertrouweling van de legaat was hij aanwezig bij de door deze op touw gezette nachtelijke onderneming die tot de inname van Damietta leidde. Vijf dagen later, op 10 november 1219, berichtte hij de gelovigen in Brabant en Vlaanderen de tijding van de val van de stad in een brief die slechts

¹⁰⁴ Zie bijv. G. LIENHARDT, *Ephemerides hagiologicae ordinis Praemonstratensis* (Augsburg 1764) 81-82 (onder 9 maart). De gegevens aldaar over hem werden ontleend aan de kroniek van Vicoigne en de *Annales* van Hugo.

zeer ten dele een persoonlijk stempel draagt. Het ongeveer tachtig jaar later in Vicoigne opgetekende bericht dat hij een prominent aandeel had in de inname van de stad, behoort tot het rijk der legenden. Datzelfde zal gelden voor de anekdote dat hij tijdens het beleg aan het hoofd van een groep compagnons met wapengeweld een brug heeft veroverd.

Teruggekeerd van deze kruistocht, die eindigde in een debacle, her-vatte hij uiterlijk in april 1223 de kruisprediking, ondersteund door een opwekkingsbrief die paus Honorius III in mei 1223 aan de gelovigen in Vlaanderen en Brabant stuurde. Hij werd een centrale figuur in de nieuwe kruistochtcampagne in deze gebieden, door de paus belast met de ont-vangst en het bewaren van giften van leken, op welk punt hij in conflict geraakte met bisschop Godfried van Kamerijk en hertog Hendrik I van Brabant. Tevens werd hij uiterlijk begin 1225 abt van de abdij van Mid-delburg, in het diocees Utrecht. Het bedrag dat de Utrechtse bisschop Otto II voor zijn abtswijding eiste, werd door hem en zijn convent als excessief beschouwd. In het voorjaar van 1225 begaf abt Egidius zich naar paus Honorius, die hij ontmoette in zijn buitenverblijf Tivoli, met vier nuttige pauselijke brieven als resultaat.

Hij is slechts kort abt van Middelburg gebleven, hoogstens tot eind 1226. In januari 1227 ontving hij als magister Egidius van Brabant een aansporing van paus Honorius om de kruistocht te preken die in juni 1227 zou starten. Opnieuw nam Egidius daaraan persoonlijk deel: hij reisde naar de vertrekhaven Brindisi en stak begin september over naar Akko. Omdat de leider van deze tocht, keizer Frederik II, op 29 september 1227 door de nieuwe paus Gregorius IX in de ban werd gedaan, zal Egidius met vele anderen zo snel mogelijk uit Akko naar Italië zijn teruggekeerd.

Hij eindigde zijn bewogen loopbaan als abt van Vicoigne, welk ambt hij rond april 1230 zal hebben verkregen. Hij ging met zijn convent een gebedsgemeenschap aan met de abdij Hasnon, bezorgde de kanunniken een individuele portie wijn bij het middagmaal en werd door de visitato-ren van het klooster bestraft wegens het overtreden van de ordestatuten inzake het onthaal van een bevriende bisschop. Indien een bericht over de excommunicatie van woekeraars in een Gentse kerk op deze periode betrekking heeft, wat niet zeker is, heeft hij nogmaals gepredikt nadat de paus in 1234 tot een nieuwe kruistocht had opgeroepen. Hij stierf waar-schijnlijk op 9 maart 1236, na een ambtsperiode van vrijwel zes jaar.

Omstreeks 1300 schreef kanunnik Nicolaas van Montigny een bewon-derende schets over hem in zijn voorzetting van de abtenkroniek van

Vicoigne. Alles wat hij van bejaarde kloosterbroeders over Egidius vernam, situeerde hij tijdens diens abbatiaat, ook zijn kruisvaart naar Damietta meer dan tien jaar tevoren. Hij gaf het beeld van een abt wiens leven blijk had gegeven van heroïsche deugden, vooral betoond tijdens zijn kruisprediking en zijn verblijf bij Damietta. Nicolaas' schets is sinds het bekend worden ervan in de achttiende eeuw onkritisch als geschiedenis aanvaard, met voorbijgaan aan de optekening ervan bijna zeventig jaar na abt Egidius' dood, het hagiografisch gekleurde discours en incongruenties zoals een abt die lang voor zijn abbatiaat vergezeld van conversen op kruistocht ging. Dit relaas kan hooguit als aanvullende bron over Egidius' leven dienen.

Zonder twijfel was de geboren Zeeuw Egidius van Leeuw, *alias* van Brabant, een man van formaat. Hij was een geletterd geestelijke, die over de graad van magister beschikte, de competenties bezat om kardinaal-legaat Pelagius bij Damietta als penitentiarius en vertrouweling te dienen en een brief in goed Latijn op zijn naam heeft staan. Om als kruisprediker te worden gerekruteerd en herbenoemd moet hij hebben beschikt over aanzienlijke retorische, organisatorische en sociale vaardigheden. Voor de jarenlange volksprediking was een ongewone energie vereist, bovendien de geestkracht om met tegenwerking en teleurstellingen om te kunnen gaan, terwijl voor de verzoening van twisten en veten, een hoofdtaak van de predikers, alsmede het aanpakken van 'woekeraars' in stad en land een flinke mate van onverschrokkenheid verlangd werd. Magister Egidius was kennelijk uitstekend tegen zijn zware taak opgewassen. Als kruisprediker en ook als abt van Middelburg en Vicoigne ging hij conflicten allerminst uit de weg, of het nu bisschoppen, de hertog van Brabant of oversten van zijn eigen orde betrof. Volgens de latere overlevering van Vicoigne was hij als kruisvaarder zelfs in zeer letterlijke zin strijdlustig, en ook al zijn de desbetreffende fraaie legenden in de overgeleverde vorm niet geloofwaardig, een glimp van waarheid over zijn karakter en karakteristiek gedrag is er vermoedelijk toch wel in te ontdekken.

Primair verdient hij een eigen plaats in de geschiedenis door zijn optreden als kruisprediker in Brabant en Vlaanderen, een ambt dat hij uitzonderlijk lang, van 1214 tot minstens 1227, heeft vervuld, terwijl hij bovendien aan de beide door hem gepredikte kruistochten zelf heeft deelgenomen. Ik ken geen andere kruisprediker uit zijn tijd van wie hetzelfde kan worden gezegd. Hij dient in de handboeken te worden vermeld naast de bekende kruispredikers van zijn tijd zoals kardinaal-legaat Robert Courson, magister Jacobus van Vitry, scholaster Olivier van Keulen,

scholaster Jan van Xanten, later abt van Sint-Truiden, en magister Koenraad van Marburg. Bovendien heeft magister Egidius deze langdurige werkzaamheid vervuld als premonstratenzer, waarmee hij in zijn dagen een van de weinige personen van deze orde was die zich tot deze zware taak geroepen voelde. Daarmee gaf hij energiek gestalte aan de navolging van Christus op een wijze die ons thans averechts voorkomt, maar in de kaders van het toenmalige middeleeuws-christelijke wereldbeeld legitiem en lofwaardig was.

Summary

This article concerns a notable Premonstratensian at the beginning of the thirteenth century, namely Giles of Leeuw, priest of Sint-Pieters-Leeuw in Brabant nears Brussels, crusade preacher and abbot of Middelburg in Zeeland and of Vicoigne in Hainaut. Since the publication of three nineteenth-century studies about Magister Giles, interesting new information has come to light. In this present study all the evidence concerning his personal details and career have been brought together and critically analysed, in order to develop a substantially revised account of his life.

The primary sources consist of a letter written by Giles, from 1219, entries in a chronicle and papal registers, and nine charters. In addition an account of his life was written about seventy years after his death in the chronicle of the abbots of Vicoigne, by Nicholas of Montigny. It is argued in this article that these accounts of his life, which were readily accepted by nineteenth-century authors, have a strong legendary character. At best, they can be used as additional information.

From the primary sources arises the image of an energetic and capable crusade preacher. From 1214 until at least 1227, Giles of Leeuw was very much involved in the recruiting and funding of the crusade in Brabant and Flanders. As well as being fully preoccupied with his task as a preacher of the crusades, appointed by the Pope, and thereafter re-appointed, he personally went on crusade. He participated in the Fifth Crusade (1217-1221) to Damietta in Egypt, where he became a penitentiary of the papal legate, Cardinal-bishop Pelagius of Albano. After his return, he was chosen as abbot of Middelburg, a function which he exercised for only a short time, probably from 1224 to 1226. In 1227 he went for a second time on crusade. He ended his life as abbot of Vicoigne, an office he held from 1230 to 1236.

Giles of Leeuw was a Premonstratensian who, by his eventful career, falls outside the recognisable boundaries of the Order's way of life. He deserves an honourable place in reference works among the most outstanding crusade preachers of his time, and was the only Premonstratensian among them.